

Natpis župana Ivana iz Uzdolja kod Knina

Mr. Vedrana DELONGA

*muzejski savjetnik, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
HR - 21000 Split, S. Gunjače b.b.*

Obraduje se latinski natpis uklesan na predromaničkom arhitravu, nedavno pronađen u Uzdolju. Tumači ga se kao epigrafički palimpsest koji bilježi darovnicu kninskog župana Ivana opatu samostana Sv. Bartolomeja u Kninu. Spomenik se razmatra s likovnog, sadržajno-jezičnog te društveno-povijesnog gledišta. Naročita pozornost usmjerena je jezičnim odlikama teksta, osobito antroponomastičkim novostima vezanima uz županovo osobno ime (Ivan). Natpis se datira u sam konac 11. stoljeća, odnosno na razmeđu epohâ Trpimirovića i Arpadovića.

Okolnosti nalaza

U zaseoku Čenići sela Uzdolja, smještenom 12 km južno od Knina, sa zapadne strane Kosova polja, pronađen je 6. rujna 1995. godine predromanički kameni arhitrav s latinskim natpisom. Otkriven je u akciji obilaska arheoloških lokaliteta kninskog područja koja je uslijedila nakon vojnog oslobađanja tog dijela hrvatskog prostora, okupiranog u Domovinskom ratu (1991.-1995.). Spomenutu akciju rekognosciranja provela je ekipa Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita i Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine - Split, radi utvrđivanja postojećeg stanja i ratom nastalih šteta na lokalitetima kao i planiranja budućih zaštitno-istraživačkih radova. Arhitrav s natpisom, koji obrađujemo u ovom radu, pronađen je pred seoskim gospodarskim objektom koji se nalazi na kraju prilaznog puteljka što od zaseoka Čenići vodi prema pravoslavnom groblju Sv. Luke i tamošnjim arheološkim ostacima otkopane srednjovjekovne crkve. Zaslugom kolega arheologa M. Petrince i Lj. Gudelja, te etnologa D. Gjeldum i muzejskog službenika M. Loze, spomenik je prenesen u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika i registriran u Zbirci kamenih spomenika pod inv. br. 2611.

Iako, zasad, ne raspoložemo točnim podacima o užem arheološkom kontekstu u kojemu se spomenik nalazio, okolnosti i položaj u kojima je zatečen u krugu sela, tik uz arheološki lokalitet na groblju Sv. Luke, ne daju mjesta dvojbi da spomenik treba povezati uz potonji arheološki kompleks odakle je, nakon pronalaska, usputno bio prebačen do najbližeg seoskog objekta, gdje ga je i zatekla spomenuta arheološka ekipa prigodom terenskog obilaska.¹ Arhitrav je, po svoj prilici, otkriven tijekom arheoloških radova što su ih, prema usmenim, pobliže neprovjerenim

¹ Osim ovog arhitrava s natpisom u istim okolnostima nađeni su još i dekorirani plutej i pilastar predromaničkog ambona te arhitrav anepigrafičkih obilježja. Spomenici su danas izloženi u Lapidariju Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, panoi VII. i VIII.

informacijama, tijekom Domovinskog rata proveli beogradski arheolozi unutar i uokolo perimetra već postojećih arheoloških ostataka crkvene arhitekture. Nakon tih zahvata otkopana površina ostala je otvorena, a istraživani zidovi ogoljeni i bez zaštite, što je još više otežalo ionako lošu čitljivost lokaliteta. Arhitektonski ostaci crkve smještene u arealu groblja, gdje su osim suvremenih vidljive i masivne nadgrobne ploče srednjovjekovnih grobova, upozoravaju na složenu sliku lokaliteta što valja imati na umu prilikom planiranja daljnjih temeljitih arheoloških istraživanja koja su na ovom važnom povijesnom nalazištu neophodna.

Uzdolje - arheološki lokalitet u Kosovu, nekada Petrovu polju, nezaobilazno je mjesto u arheološkoj topografiji uže kninske okoline, odavno poznato po nalazima kamenih spomenika antičkog, a osobito ranosrednjovjekovnog razdoblja. Posebice vrijedni epigrafički nalazi iz starohrvatskog doba, među kojima je svakako najznačajniji Muncimirov natpis, otkriven među ostacima stare crkve na seoskom groblju, svrstavaju Uzdojle u najvažnije lokalitete srednjovjekovne nacionalne arheologije. Poznatom fondu epigrafičkih spomenika iz Uzdojla možemo odnedavno priključiti i jedan novi ranosrednjovjekovni latinski natpis koji ovdje podrobnije razmatramo i čiju ćemo vrijednost za kompleks različitih pitanja nastojati u ovom članku bolje objasniti. Podsjećamo, naime, da smo sažetu obavijest o natpisu na arhitravu s bitnim karakteristikama njegova sadržaja, iznijeli u Dodatku nedavno publicirane knjige *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, pa su sadašnji zaključci i razmišljanja razrada tada iznesenih stavova.²

Za arheološko nalazište u Čenićima, u selu Uzdojlu, smještenom na blagoj nabrežini što se izdiže uz željezničku prugu između Tepljuha i Kosova, saznalo se koncem prošlog stoljeća kada je Lujo Marun od seljaka nabavio za Muzej hrvatskih starina u Kninu prve ulomke predromaničke skulpture s natpisima pronađene na seoskom groblju Sv. Luke. Ubrzo je taj lokalitet pobudio Marunovo sve veće zanimanje što je rezultiralo iskopavanjima na groblju, koja je sam vodio ili ih je povremeno povjeravao seljacima, zahvativši njima samo uski areal crkve. S tih iskopavanja, koja Marun nije dovršio, ne postoji dokumentacija osim tlocrta crkve koju je tu otkopao te je prema mjesnoj tradiciji sela nazvao Sv. Lukom. Pod tim titularom ušla je u arheološku i povijesnu literaturu. Međutim, prema sadržaju jednog pisanog dokumenta iz sredine 15. stoljeća ta se crkva može identificirati s prvotnom (rano)srednjovjekovnom crkvom Sv. Ivana u Uzdojlu (*Sancti Iohannis de Vsdoglie*). To je tlorisno manja jednobrodna građevina (13 x 6,4 m), orijentirana istok-zapad, s polukružnom apsidom širine crkvenog broda te s izvanjskim, čini se, naknadno prislonjenim kontraforima i unutarnjim lezenama. Pred prezbiterijem je imala oltarnu ogradu čiji je dio kamenog ležišta otkriven u dužini od 233 cm.

U dugom razdoblju od 1890. do 1926. godine Marun je s tog lokaliteta uspio od seljaka pribaviti nemali broj različitih kiparsko-epigrafičkih ulomaka iz ranoga srednjeg vijeka, na koje su uglavnom nailazili tijekom kopanja grobnica. Tako je na koncu

Riječ-dvije o lokalitetu

² V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj (=Latinski spomenici...)*, Split, 1996., 588, br. 236, Tab. LXXIV.

sastavio dio trabeacije (arhitrav i zabat) predromaničke oltarne ograde što je pripadala otkopanoj crkvi, s natpisom u kojem se spominje hrvatski knez Muncimir kao donator crkve, godine 895. Zaostali dijelovi kamenog namještaja iz otkrivenog crkvenog objekta tijekom vremena su razneseni i na druge položaje u selu, pa se tako neki od njih, poput jednog predromaničkog pluteja, i sada nalaze ugrađeni na seoskom bunaru Pločašu.

O crkvi, koju je Marun otkrio na pravoslavnom groblju u Čenicima, kraće je pisao F. Radić,³ a opširnije sam Marun,⁴ gdje je potanko iznio rezultate otkrivanja crkve, opskrblivši pritom tekst podacima iz svoga bogatog iskustva u istraživanju hrvatskih starina. Bio je to ujedno i zadnji, stručni Marunov rad, napisan u njegovoj sedamdesetoj godini života.⁵

Premda ni Marun, niti njegovi nasljednici u struci nisu na lokalitetu Sv. Luke bili u prilici provesti sustavna iskopavanja poradi postojećeg groblja, ali i protivljenja pravoslavnih žitelja sela, dosada prikupljena spomenička građa utjecala je da spomenuto nalazište, već gotovo čitavo stoljeće, ostane u žiži interesa mnogih stručnjaka koji se na razne načine bave ranim hrvatskim srednjovjekovljem. U desetljećima koja su slijedila nakon Marunovih zahvata na lokalitetu i nadalje su s vremena na vrijeme otkrivani pojedinačni ulomci ranosrednjovjekovne kamene skulpture i latinskih natpisa, pa sve, eto, do nedavnog otkrića kamenog predromaničkog arhitrava s natpisom koji ovdje uzimamo u razmatranje. Tako su u proljeće 1987. godine mještani sela Uzdolja višekratno radili na uređenju seoskog groblja i čišćenju zidova otkopane crkve pod nadzorom Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu (danas Državna uprava...) i Kninskog muzeja. Tada je napravljen i novi arhitektonski snimak objekta.⁶ No, unatoč tomu slika lokaliteta u cjelini, kao i u odnosu na otkopanu crkvenu arhitekturu, i dalje je nejasna. Očigledno je da je sakralni kompleks tek djelomice arheološki istražen, pa slučajni nalazi, poput nedavno pronađenog arhitrava s natpisom, s vremena na vrijeme još uvijek otkrivaju dijelove toga sklopa.

Upravo površna istraženost lokaliteta, uz pomanjkanje izvorne dokumentacije s prvih, nesustavnih iskopavanja, ne omogućuju ni precizniju dataciju otkopane crkve jer postojeći arhitektonski ostaci ne otkrivaju točno doba njena nastanka, što je u znanosti dovelo do različitog datiranja građevine. Premda se od ranije provlači mišljenje da je iz predromaničkog razdoblja, autori su danas sve više skloni u tlocrtnom obliku crkve vidjeti izvorno starokršćanski objekt u koji se uklopila kasnija (rano)srednjovjekovna crkva, poglavito zbog nekih elemenata u morfologiji arhitekture koji bi ukazivali na ranije, starokršćansko naslijeđe.⁷ Bez obzira na to, neprijeporno je da je Muncimirova zadužbina, izdašno dokumentirana ulomcima predromaničke skulpture i natpisa, izravno potvrdila funkciju crkve u ranom srednjem vijeku u sklopu vladarskog posjeda Trpimirovića. S druge pak strane, arheološki pokretni nalazi, među kojima epigrafički spomenici i skulptirani crkveni namještaj dviju predromaničkih stilskih faza, pokazuju da crkva doživljava još neka preuređenja pri koncu predromaničkog doba, što prate arhitektonske i kiparsko-epigrafičke intervencije na septumu te na izvanjskoj arhitekturi.⁸

³ F. RADIĆ, Ruševine crkvice Sv. Luke na Uzdolju kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta* (=SHP), Ser. I., 1895., br. 2, 74-78.

⁴ L. MARUN, Ruševine crkvice Sv. Luke na Uzdolju kod Knina s pisanom uspomenu hrvatskog kneza Mutimira, *SHP*, N. s. I/3-4, Zagreb, 1927., 1-14, 272-315.

⁵ K. JURISIĆ, *Lujo Marun - osnivač starohrvatske arheologije (1857.-1939.)*. Split, 1979., 34-35, 50; D. JELOVINA, Počeci i razvitak hrvatske arheologije, *Kninski zbornik*, Zagreb, 1993., 199-200.

⁶ M. BUDIMIR, Arheološka topografija kninske općine, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* (= *Izdanja HAD-a*) 15, Zagreb, 1990. (1992.), 32, bilj. 112.

⁷ E. DYGGE, *History of Salonitan Christianity*, Oslo, 1951., Fig. VI, 34; B. MIGOTTI, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, 1990., 53, Tab. XX., sl. 3; T. MARASOVIĆ, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, 1978., 52.

⁸ V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 156-161.

Dodajmo i to da se pisane vijesti povezane uz taj sakralni objekt odnose tek na razdoblje razvijenog, odnosno kasnog srednjeg vijeka.

Ukupna izvorna građa, bilo arheološka ili ona drugovrsna, pisana, nedvojbeno upozorava na starinu uzdoljskog naselja u povijesnoj topografiji kraja. Kako raspoloživa pisana vrela ne donose podatke o naselju do 14. stoljeća, arheološki nalazi predstavljaju zasad najčvršće elemente za sliku Uzolja u prošlosti. Prate se u vremenskom rasponu od prapovijesti do u kasni srednji vijek, pa u svrhu ukupnog arheološko-povijesnog uvida u lokalitet, o tome donosimo kraći osvrt.

Iz prapovijesne epohe, na području Uzolja registrirano je veće željeznodobno naselje na gradini Rudeč, kao jedno u lancu gradinskih punktova što položeni duž zapadne strane Kosova polja, od današnjeg Tepljuha preko Uzolja do Knina, slijede pravac drevne, prapovijesne te kasnije rimske, vicinalne komunikacije.⁹ Romanizacija, koja je stvaranjem novih tipova ruralnih naseobina (*villae rusticae*), gradnjom prometnica i vojničkih punktova, izmijenila sliku prostora današnje kninske okolice, poglavito u plodnim zonama sadašnjeg Kninskog, Kosova i Petrova polja, ostavila je vidljiva traga i u uzdoljskom kraju. O tome najbolje svjedoči otkrivena epigrafička građa iz koje se saznaje u kakvom je odnosu bilo područje Uzolja prema ostatku sadašnjeg kninskog prostora u razdoblju rimske antike. Već u doba ranog principata, uže područje Uzolja ulazilo je u sklop prostranog legijskog teritorija čiji se logor (*castrum*) nalazio u nedalekom Burnumu, oko 12 km zapadno od Uzolja, na rijeci Krki. U Uzolju je bilo zemljište - *prata* XI. legije, najprije pod vojničkom jurisdikcijom, a kasnije po legijskom napuštanju Burnuma, 69. godine, u državnom posjedu, tj. pod upravom carskog fiska, slično drugim dijelovima ranijeg legijskog područja (Mokro Polje) s vojnim postajama (Strmica, Pađene) i vojničko-veteranskim naseljima (Kapitul).¹⁰ Bilo je to područje sjenokoša i pašnjaka koje je služilo za potrebe brojnih legijskih konja, teglećih životinja i druge stoke što su je posjedovale legije, odnosno kasnije zaostale kohorte.

O tome izravno svjedoče natpisi na dva međašna kamena (tzv. terminacijski natpisi), nađena na nevelikoj međusobnoj udaljenosti u arealu sela Uzolja, u kojima se spominju *prata legionis* kao dio šireg područja što ga je legija zauzela i nad kojim je imala vlasništvo. Prvi takav natpis nađen je 1890., 2 km sjeverno od sela Uzolja pod brijegom Vedropolje, a datira se potkraj 1. i početkom 2. stoljeća:¹¹ [...*termini ? plo(siti) inter plra / [t]a leg(ionis) et fines / roboreti Fla(vii) / Marc(iani) per Augustianum Bellicum proc(uratorem) / Aug(usti)* (CIL, III. 13250). Riječ je o natpisu koji utvrđuje međaš, postavljen po Augustovom prokuratoru Augustijanu Beliku, između privatnog hrastika Flavija Marcijana, lokalnog posjednika, i područja pod vojnom upravom, točnije državne zemlje, jer natpis datira iz razdoblja *provinciae inermis*.

Drugi, kratki terminacijski natpis na kamenu, otkriven je 1978. godine na oranici "Lužine", u uzdoljskom zaseoku Čenići. Na njemu se čita: *T(erminus pra(ti) / leg(ionis) / XI C(laudia) p(iae) f(idelis)*. I taj je služio je kao međaš legijskih livada, otprilike na

⁹ I. BOJANOVSKI, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Djela Centra za balkanološka ispitivanja*, XLVII/2, Sarajevo, 1974., 207, 208; M. BUDIMIR, Arheološka topografija kninske općine, *Izdanja HAD-a*, 15, Zagreb, 1990. (1992.), sl. 1, br. 24; 26.

¹⁰ M. ZANINOVIĆ, Kninsko područje u antici, (=Kninsko područje...), *Arheološki radovi i rasprave* (= ARR), VII, Zagreb, 1974., 311; ISTI, Od Ninije do Promone, *Izdanja HAD-a*, 15, Zagreb, 1990., 38; M. BUDIMIR, nav. dj., 26; S. ČAČE, Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba. *Diadora*, 11, Zadar, 1989., 89.

¹¹ F. BULIĆ, Kosovo polje (Promona), *Bulletino di archeologia e storia dalmata* (= BASD), XIV, Split, 1891., 17-18; K. PATCH, Rimski kameniti spomenici Kninskoga muzeja, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, VII, Sarajevo, 1895., 418, br. 81, sl. 80; M. ZANINOVIĆ, Burnum, castellum-municipium, *Diadora*, 4, Zadar, 1968., 122-123; ISTI, Kninsko područje..., 312; ISTI, Prata legionis u Kosovom polju kraj Knina s osvrtom na teritorij Tilurija, (=Prata legionis...), *Opuscula archaeologica*, 10, Zagreb, 1985., 64-65; LJ. RADIĆ - M. BUDIMIR, Istraživanja antičkog lokaliteta u Orliću kod Knina, *izdanja HAD-a*, 15, Zagreb, 1990., 49.

istočnoj granici njena teritorija, što bi značilo u predjelu današnjih Čenića, u selu Uzdoľju.¹²

S nastupom ranog srednjeg vijeka, Uzdoľje je poput mnogih drugih naselja i aglomeracija smještenih na zemljištu nekadašnjeg carskog fiska, apsorbiralo slavensku, tj. hrvatsku etničku kolonizaciju. Nadovezujući se na ranija antička gospodarstva, a često baštineći i mjesta sa starokršćanskim sakralno-sepulkralnim sklopovima, mnoga takva naselja imat će značajniju ulogu u društveno-gospodarskom sustavu ranosrednjovjekovne hrvatske države te kasnije tijekom srednjega vijeka, neka od njih prerastajući i u ranofeudalna središta hrvatskih vladarskih posjeda. Tako i Uzdoľje postaje vladarska *villa* sa crkvom Sv. Ivana koju godine 895. knez Muncimir gradi ili obnavlja u svojstvu ktitora, kao zadužbinu svoje obitelji i oprema je predromaničkim kamenim namještajem.

Štoviše, Uzdoľje je jedno od nekadašnjih povijesnih, danas postojećih naselja, koje je sačuvalo svoje izvorno srednjovjekovno ime, posvjedočeno u povijesnim dokumentima iz 14. i 15 stoljeća. Prvi poznati podaci o naselju datiraju iz doba kralja Ludovika I. Anžuvina, kada se Uzdoľje nalazilo na teritoriju zajednice plemića zvane Kninsko kneštvo, odnosno u okviru upravne cjeline distrikta *Campus Petri* (Petrovo polje), što je uključivao današnje Kosovo i Petrovo polje.¹³ Naime, o Uzdoľju, kao posjedu kninskog biskupa, nalazimo podatke u dokumentu iz 1369. godine, a odnose se na otimanje dobara Kninske biskupije od strane primorskog bana Emerika Lackovića. Iz dokumenta saznajemo da je ban Emerik plijenio cijelu biskupiju, otimajući biskupske prihode u sva četiri arhidakonata, pa je tako i s posjeda u Uzdoľju oteo 18 stara zobi, 36 ječma, 73 zobi, 60 kablića vina (*in Ozdolya XVIII staria avene, XXXVI staria ordei, LXXXIII staria avene, et LX cubulos, nomen mensurae est, vini*).¹⁴ Sljedeći spomen naselja vezan je uz ime i zavičajni etnik nekog Jurja Butkojevića "*is Usdolia*", koji se u pismu datiranom 14. rujna 1386. godine javlja u svojstvu jednog od više opunomoćenika iz kninske biskupije što sudjeluju u stanovitim pravnim poslovima s Klišanima.¹⁵ Ime Uzdoľja, sela (*villa*) u Petrovu Polju, susreće se još iste godine u notarskom aktu od 2. travnja 1386., što se sačuvalo među spisima Slavogosta, najstarijeg poznatog šibenskog notara. Veže se uz dužnički spor u kojem, kao jedan od subjekata, sudjeluje neki *Stanacius Salamunincg de Vzdoľye*.¹⁶ Potom se na spomen Uzdoľja višekratno nailazi u raznim spisima šibenskog notarskog arhiva koji datiraju iz sredine 15. stoljeća. Tako se u jednom od spisa šibenskog notara Karotusa Vitalisa što nosi nadnevak 11. veljače 1454. godine, selo spominje kao *uilla Susdoglie*,¹⁷ a u drugom od 7. svibnja 1462. godine navodi se kao selo *Vsdoglie*, u Petrovu polju.¹⁸ Za problematiku vezanu uz staru srednjovjekovnu crkvu Sv. Ivana, na današnjem groblju Sv. Luke u Uzdoľju, posebno je zanimljiv podatak sačuvan u dokumentu od 10. lipnja 1458. godine, među spisima šibenskog notara Grgura pok. Lovre, gdje se navodi: "*Magister Johannes ac Magister Lucas Hrelich fratres, lapicide de Sibenico...promiserunt fabricare sex pilastros...muri ecclesie sancti Jobannis de Vsdoglie de Petroou Poglie*".¹⁹ Iz dokumenta se, dakle, saznaje da se u naselju -

¹² M. ZANINOVIĆ, *Prata legionis...*, 64-65.

¹³ F. SMILJANIĆ, *Grada za povijesnu topografiju kninsko-drniškoga kraja u srednjem vijeku*, *Izdanja HAD-a*, 15, Zagreb, 1990., 56.

¹⁴ L. KATIĆ, *Ban Emerik Lacković otmilje dobra kninske biskupije (1368.)*, *Croatia sacra (= CS)*, 3, Zagreb, 1932., 5.

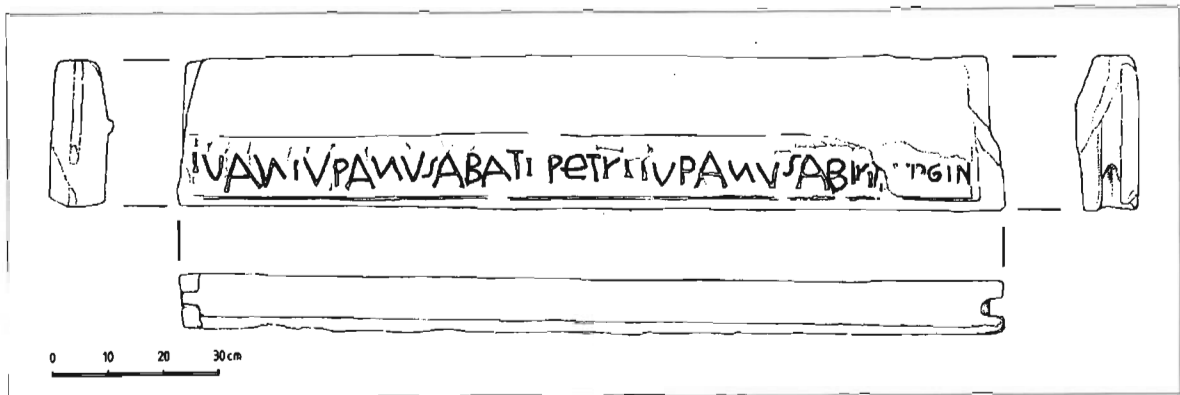
¹⁵ Isto, 11.

¹⁶ M. ZJAČIĆ, *Spisi šibenskog notara Slavogosta*, *Starine JAZU*, knj. 44, Zagreb, 1952., 219, br. 22. (*Die secundo mensis aprilis. C. Stanacius Stoychouicg de Rachitnica per hoc presens instrumentum contentus et confessus fuit se teneri et dare deberi Salchoni Salamunincg de Vzdoľye libras decem denaroirum paruorum, et hoc pro certo blado*).

¹⁷ S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, III*, Zagreb, 1975., 143 s citiranim izvadcima iz Spisa šibenskog notara Karotusa Vitalisa, vol. 15/5, p. 23. DAZ (Državni arhiv Zadar.) (*Anna uxor uiri nobilis s. Simonis Budoueuich de uilla Susdoglie districtus banatus...ordinauit procuratorem s. Nicolaum Draganich*).

¹⁸ S. GUNJAČA, nav. dj., 142. prema navodu iz Spisa Karotusa Vitalisa, vol. 15/5, p. 209, v. DAZ. "*...posuerunt dominum presbiterum Franciscum parochianum ville Cosseuichie et dominum presbiterum Martinum de Vsdoglie Petroou poglie*."

¹⁹ S. GUNJAČA, nav. dj., 141, prema Spisi šibenskog notara Grgura pk. Lovre, str. 74, Arhiv JAZU (HAZU).

Uzdolju, nalazila crkva naslovljena Sv. Ivanu za koju su još sredinom 15. stoljeća dvojica šibenskih majstora-klesara, braća Ivan i Luka Hrelić, obećali izgraditi šest pilastara. Postoje, naime, autori koji rečene intervencije prepoznaju u postojećim tlorisnim elementima otkopane crkve, složni u pretpostavci da se arhivske vijesti odnose upravo na onu crkvu sa šest vanjskih pilona (kontrafora) koju je koncem prošlog stoljeća otkrio Lujo Marun, a koju je prema recentnom naslovniku iz 18. stoljeća nazvao Sv. Lukom, pa je pod tim titularom, umjesto izvornog, ali zaboravljenog Sv. Ivana, tradicionalno prisutna u dosadašnjoj literaturi.²⁰ Neistraženost, doduše, ne daje mogućnost čvrstih odgovora povezanih s identifikacijom arhivskog podatka i konkretnih elemenata na otkopanoj crkvi. Kada, međutim, uznapreduju sustavna istraživanja i kada se sučeli sva pokretna i nepokretna arheološka građa pronađena na nekadašnjem crkvenom kompleksu Sv. Ivana, tj. današnjem uzdoljskom groblju Sv. Luke, tada će se i ove arhivske vijesti kao i na njima građene pretpostavke moći lakše provjeriti.

Arhitrav, izrađen od lokalnog vapnenca, te sačuvan u izvornim dimenzijama, pokazuje sve formalne i stilske osobine predromaničkih kamenih greda - arhitrava, karakterističnog elementa u gornjoj zoni oltarnih ograda u ranosrednjovjekovnim crkvama. Na donjoj strani dug je 132 cm, a na gornjoj 128 cm jer je s lijeve strane neznatno skošen. Visok je 24 cm, a debljina mu iznosi 14,5 cm, odnosno 17 cm na dijelu središnje profilacije. Okomiti žlijeb na desnoj i rebro na lijevoj bočnoj strani služili su učvršćivanju arhitrava na trabeaciju oltarne ograde.

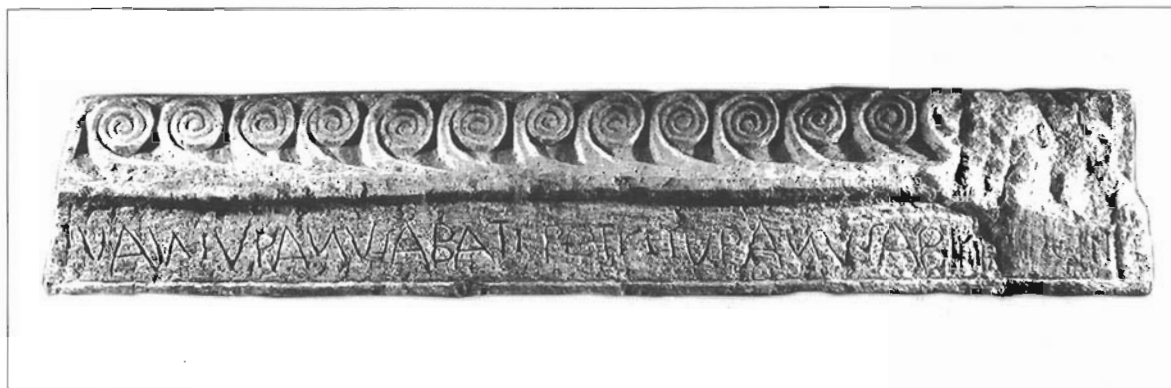
Svi likovni i epigrafički elementi raspoređeni su unutar dva uzdužna pojasa na prednjoj plohi i uglavnom slijede uobičajeno likovno rješenje predromaničkih arhitrava. Gornji pojas ispunjavaju kuke, položene nadesno, masivnih zavojnica i kratkih drški. U donjem pojasu, koji je od gornjeg odijeljen profiliranim rebrom, teče natpis na latinskom jeziku, uklesan u jednom retku, a u kojem se razlikuju dva epigrafička sloja: vremenski stariji (izvorni, prvotni) i mlađi (naknadni, sekundarni) natpis. Mlađi natpis, naknadno uklesan na grubo obrađenoj kamenoj površini, zauzima gotovo čitavu dužinu arhitrava. Njegov tekst glasi: *IVAN IVPANVS ABATI PETRI IVPANVS ABIRIT*.

U razini epigrafičkog polja s naznačenim tekstem, a na manjem dijelu (14 x 8,5 cm) zaglačane i ponešto izdignute kamene

²⁰ F. SMILJANIĆ, nav. dj., 58; V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 154-155. Sv. Luka je novovjekovni titular crkve na groblju u Uzdlju, kao što je iz istog recentnog sloja i titular Sv. Luka što ga je nosila novovjekovna crkva na Crkvini u Biskupiji koja je u (post)turskom razdoblju podignuta nad središnjim brodom ranosrednjovjekovne bazilike Sv. Marije, a otklonjena je arheološkim zahvatima 1886. godine (vidi: S. GUNJAČA, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950., *Ljetopis JAZU*, 57/1953., 9-49. Na oba lokaliteta radi se o titularima koji

Opis arhitrava s natpisom

zaživljavaju s novopridošlim stanovništvom ortodoksne vjere u 18. stoljeću i potiskuju, potpuno ili djelomično, ranije naslovnike lokalnih starosjedilaca Hrvata. Stoga, ni u Uzdlju, niti u Biskupiji ne bi bilo riječi o paralelnoj posveti crkve dvojici naslovnika u kasnoj antici i srednjem vijeku, od kojih je prvi naknadno potisnut. (usp. B. MIGOTTI, nav. dj., 53; ISTA, *Naslovnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji*, ARR, 12, Zagreb, 1996., 223.).

plohe pri desnom kraju arhitrava, vide se, naoko jedva primjetni, tragovi slova nekog starijeg natpisa koji je prvotno, istovremeno s likovnim ornamentom bio uklesan u donjem polju opisanog predromaničkog arhitrava. Od tog prvotnog natpisa jasnije se čitaju tri slova: *GIN*, a lijevo od njih tek manje naznake drugih triju grafema. Visina sačuvane plohe s ostacima starijeg, izvornog natpisa, iznosi na lijevom kraju 8,5 cm, što znači da je prvotno natpisno polje bilo niže za 1 do 1,5 cm od visine onog sekundarnog (9 - 9,8 cm) tj. onoliko (oko 1 - 1,5 cm) koliko je u naknadnoj uporabi, pri otklanjanju starijeg teksta, ploha bila proširena. Stoga ni debljina rebra što razdvaja ukrasni pojas od natpisnog polja nije ujednačena, te varira od 1,5 - 2,5 cm, zbog kasnijeg neravnjernog poravnavanja izvorne natpisne plohe u svrhu uklesavanja mlađeg natpisa.

Dakle, u kasnijoj prenamjeni, dotadašnji arhitrav oltarne ograde djelomice je preklesan i prilagođen novoj funkciji. Tom prilikom stariji natpis je otučen, a na njegovo mjesto uklesan novi, gore navedeni tekst. U cijeloj, pak, visini desne bočne strane vidi se oko 3 cm duboko užljebljenje pri dnu kojega je ostatak polukružne rupe (6 x 8,5 cm) možda nastale u istoj, naknadnoj uporabi arhitrava. Ujedno je, na desnom kraju pročelne plohe, otučen i dio ornamenta s kukama, sve do visine gornjeg ruba prvotnog-starijeg natpisa (24 x 15 cm). Natpisna ploha starijeg natpisa je finije obrađena u odnosu na plohu na kojoj je kasnije uklesan mlađi natpis, što u potonjem slučaju potvrđuju crtice i sitne rupice vidljive u kamenu natpisnog polja, a posljedica su brazdanja izvornog natpisa grubim dlijetom.

Pojedinosti u navedenom opisu nedvojbeno potvrđuju dvokratnu uporabu ornamentiranog arhitrava, prvobitno u funkciji dijela oltarne trabeacije, a zatim kao konstruktivnog elementa arhitekture, vjerovatno nadvratnika. Dvoslojnost teksta utvrđena u natpisu na opisanom arhitravu, jasno očituje da je riječ o epigrafičkom palimpsestu s manjim tragovima starijeg natpisa i naknadno uklesanim mladim natpisom.

Kako svaki natpis spada u odjelito vremensko razdoblje, obradit će se posebno, najprije stariji, a zatim mlađi natpis. Premda glavninu epigrafičkog teksta sačuvanog na arhitravu čini upravo mlađi, naknadno uklesani tekst, pa stoga, s razlogom, predstavlja i tematsku okosnicu ovoga rada, valja se osvrnuti i na fragment starijeg natpisa. Iako tekstovno skroman, posjeduje neke osobitosti koje nam se čine važnima u stilskom i vremenskom

određivanju oba epigrafička sloja, pa tako i u tumačenju spomenika kao cjeline.

Od starijeg latinskog natpisa uklesanog na arhitravu oltarne ograde pred prezbiterijem u crkvi, sačuvao se neznatni dio teksta na površinski istrošenom sloju kamene plohe, pri samom desnom kraju pročelne strane arhitrava. Od nekoliko grafema, koji su raspoznatljivi tek pri povoljnijem osvjetljenju, u punoj veličini jasnije se čitaju samo tri slova...GIN... Uglavnom su ujednačenog modula i visine; slovo *G* visoko je 3,5 cm, slovo *N* je 2,8 cm, a slovo *I* je 3 cm. Lijevo od *GIN* naziru se gornji dijelovi skupine od još tri krnja slova. Naime, obla linija koja se prati lijevo od slova *G* može pripadati slovu *O*, no čini se ipak da najviše naliči na zaobljenje gornjeg dijela slova *R*, dok se od dviju pravolinijskih hasti istog slova jedva raspoznaju osnovni obrisi. Ispred tog slova vidljiv je gornji kraj okomite haste za koju se pretpostavlja da pripada slovu *I*, a pred njim vrhovi dviju skošenih hasti, najvjerojatnije od slova *V*. Poprilična fragmentarnost tih slova zbog izlizanosti kamena, učinila je gotovo nečitljivima dijelove riječi koji su prethodili morfemu *GIN*, kao pridruženi mu odsječak. Stoga, manjkava mjesta nude različite mogućnosti nadopune oštećenih slova, odnosno restitucije ostatka riječi. Dva prijedloga izložili smo već u prvom čitanju natpisa prilikom nedavne, kratke objave ovog epigrafičkog spomenika u dodatnom poglavlju korpusa starohrvatskih natpisa.²¹ Naznačivši je već tada kao hipotetičnu i manje vjerojatnu, pretpostavili smo mogućnost da se čitljivi dio teksta (*GIN*) odnosi na neku numeričku vremensku formulaciju (godine, datuma) ispisanu riječima, u prvotnom natpisu. Na takva promišljanja naveli su nas neki poznati primjeri u ranosrednjovjekovnoj epigrafici, gdje se morfem ...*gin*... javlja u numeričkim izrazima tipa *viginti*, *sexaginta*, *septuaginta* i sl., a na što je poglavito asocirala egzaktna kronološka odrednica, tj. godina 895., sadržana u tekstu donatorskog natpisa kneza Muncimira (*octingenti nonaginta et quinque*) iz Uzdojca²² te fragmentarno sačuvani primjer sličnog vremenskog određivanja naznačen na jednom splitskom predromaničkom arhitravu iz 2. pol. 9. stoljeća u kojem stoji ...*post omnia octogin*...²³ Na istom mjestu, u gore citiranom Korpusu, unaprijed smo se založili za jednu drugu restituciju koju sada možemo s više sigurnosti i potvrditi. Naime, višekratnim i pozornijim promatranjem dijela plohe s krnjim tragovima slova koji su prethodili morfemu *GIN* što, kako rekostmo, zahtijeva i posebne uvjete osvjetljenja tog dijela teksta, moglo se preciznije utvrditi da su fragmentarni dijelovi triju grafema na oštećenim mjestima, gledani s lijeva nadesno, krnja slova *V*, *I* i *R*. Ta, pridružena skupini *GIN* čine morfemski sklop *VIRGIN*[...] koji bi, po svemu sudeći, odgovarao izvornom izrazu u sadržaju natpisa. Iz prethodnog je očito da predložena restitucija sugerira u tom dijelu izvornog teksta latinsku imenicu *virgo* (*virgo*, *-inis*, *f.*), u odgovarajućem padežnom obliku, što upućuje na spomen Djevice Marije u starijem, tj. izvornom predromaničkom natpisu na odnosnom arhitravu.

U cijelosti sačuvana i čitljiva slova (*GIN*) pokazuju da se izvorni-stariji natpis grafijskim izgledom potpuno razlikovao od

Epigrafičko - stilska raščlamba *Stariji natpis*

²¹ Usp. bilj. 2.

²² V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 186-187., br. 118, Tab. LII.

²³ Ž. RAPANIĆ, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita (= Ranosrednjovjekovni natpisi Splita...), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (= VAHD), LXV.-LXVII., 1963.-1965. (1971.), 285, br. 19. Također i godina 888. koja precizno datira natpis s imenom kneza Branimira iz Muća, glasila bi u verbalnoj formulaciji *octingenti octoginta et octo*.

onog naknadno uklesanog, odnosno da se radi o dvije različite grafije. Da je kod prvotnog riječ o kvalitetnom pismu, potvrđuju kako ujednačenost oblika i visine sačuvanih slova, tako i stalnost njihova duktusa što je oprečno izvedbi teksta vidljivoj u naknadno uklesanom natpisu. Premda je stariji dio natpisa (*GIN*) vrlo fragmentaran, sastavljen tek od tri nešto bolje očuvana slova, što ograničava mogućnost formalnih usporedbi, ipak nudi neka zanimljiva saznanja o paleografskim svojstvima izvornog teksta, pa shodno tome navodi i na određene zaključke. Među naznačenim grafemima čini se da je upravo karakterističan oblik slova *G*, ključni pokazatelj za procjenu izvornog grafijskog stila u starijem natpisu, mahom na osnovi analogija s paleografskim elementima u predromaničkim natpisima uže kninske regije. Analogno, naime, slovo nalazimo u dosad poznatom grafijskom repertoaru jedino na predromaničkim natpisima iz crkve Sv. Marije u Biskupiji, odnosno na natpisima koji datiraju iz III. faze obnove njena kamenog crkvenog namještaja, tj. iz 10. stoljeća.²⁴ To najbolje ilustrira izgled naznačenog slova *G* u riječi *exiguus* u natpisu na arhitravu iz Biskupije²⁵ koje je toliko slično, reklo bi se gotovo preslikano slovo *G* s fragmenta starijeg natpisa na arhitravu iz Uzdolja. Također i ostali sačuvani grafemi (*I*, *N*) pokazuju ista svojstva. Osim slova, i način obrade kamene plohe natpisnog polja na spomenutom biskupijskom spomeniku, pokazuje podjednaki zanatski pristup u ordinaciji plohe kao na starijem natpisu iz Uzdolja. Uz spomenute formalne bliskosti s elementima u grafemskom nacrtu biskupijskih natpisa, ne mogu se, doduše, zanemariti i sličnosti s morfologijom slova u Muncimirovu natpisu iz 895. godine, iz Uzdolja, premda su analogije s grafijskim biskupijskih tekstova očitije.²⁶ Oslanjajući se na spomenute formalne srodnosti u grafijskom stilu predromaničkih natpisa na dvama lokalitetima, na Uzdolju i Biskupiji, ostavivši zasad po strani likovni element koji prati natpise i koji je na svim uspoređivanim spomenicima suvremen tekstu - tada bi razdoblje poodmaklog 9. stoljeća, odnosno njegov svršetak bio *terminus ante quem non* uklesavanja starijeg natpisa na arhitravu iz Uzdolja. Oslonac takvoj kronološkoj atribuciji su spomenute datacije natpisa iz Biskupije i Muncimirov natpis iz 895. godine.

U sklopu obrade starijeg natpisa, uz sadržajne i grafijsko-formalne pojedinosti vidljive u sačuvanom fragmentu teksta, valja nešto reći i o likovno-formalnim odlikama arhitrava. Kako vidimo, riječ je o dvama komplementarnim, vremenski sukladnim elementima u općem stilsko-epigrafičkom izgledu spomenika, jer prisutne likovne komponente s izvornim natpisom čine stilski i vremenski jedinstvenu kiparsko-epigrafičku cjelinu. Nema, štoviše, sumnje da su stariji tekst i dekoracija arhitrava nastali istodobno. Ukratko, nastanak arhitrava i uklesavanje starijeg natpisa na njemu, osim grafijskih, određuju i odlike likovnog ukrasa.

Ovome arhitravu predromanička stilska obilježja daje prvenstveno ukras kuka u gornjem rubnom pojasu. Arhitravi takve stilske koncepcije nisu poznati u dosada otkrivenom, premda bogatom likovnom repertoaru predromaničke skulpture na Uzdolju.²⁷ Srodnosti u opće formalnom rješenju arhitrava s dva dekorativna polja (kuke-natpis), te poglavito kukama kao

²⁴ N. JAKŠIĆ, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina (=Zabati...), *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (=PPUD), 21 (*Fiskovićev zbornik 1*), Split, 1980., 98-99; 108.

²⁵ V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 60, br. 18, Tab. XI.

²⁶ Usp. bilj. 22.

²⁷ L. MARUN, nav. dj., 285-305; V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 156-161.

određujućem elementu, susreću se, kao što je to pokazao i opisani grafijsko-epigrafički nacrt natpisa, jedino među predromaničkim arhitravima biskupijsko-kapitulske grupe te u Koljanima, lokalitetu u susjednoj cetinskoj regiji. Kuke masivnih zavojnica, kakve su na našem arhitravu iz Uzdojla, svojstvene su upravo likovnom stilu predromaničkih oltarnih ograda s konca 9. i 10. stoljeća iz Biskupije i Kapitula. Naime, takva rješenja vidljiva su na arhitravima i zabatima u III. fazi uređenja crkve Sv. Marije na Crkvini u Biskupiji (10. stoljeće),²⁸ odnosno arhitravima iz vremena Držislavove obnove bazilike Sv. Bartolomeja na Kapitolu, u trećoj četvrtini 10. stoljeća,²⁹ te na grupi arhitrava oltarne ograde bazilike u Koljanima³⁰ koji, čini se, nisu raniji od konca 9. stoljeća. Analogije s Kapitulom zasnivaju se na srodnostima u likovnoj obradi, jer kapitulski arhitravi ne posjeduju natpis kao element za uspoređivanje, za razliku od biskupijskih koji, pak, pružaju usporedbe na ukupnom formalnom planu, i likovnom i epigrafičko-paleografskom.

U kronološkim okvirima biskupijsko-kapitulske grupe valjalo bi, stoga, tumačiti i izvorno stilsko određenje razmatranog arhitrava iz Uzdojla, posebice zbog nepostojanja analognih rješenja u predromaničkoj skulpturi dosada otkrivenoj na crkvenom kompleksu u Uzdojlu, što ne znači da se nekim novim otkrićem ista eventualno neće potvrditi. Zbog toga, ali i zbog izrazitih formalnih sukladnosti (kuke, natpis) s biskupijsko-kapitulskom grupom, naše su pretpostavke čak usmjerene i na mogućnost naknadnog prenošenja arhitrava iz Biskupije, odnosno Kapitula na obližnji im uzdojlski kompleks. To je moglo uslijediti nakon demontiranja dijelova ranijih predromaničkih ograda u crkvama na dvama spomenutim, međusobno bliskim lokalitetima u užem arealu Knina, a koje su ograde u tamošnjim interijerima potpuno (Biskupija) ili tek djelomice (Kapitul) zamijenjene novim u 2. pol. 11. stoljeća.³¹ Kao dodatni argument takvoj pretpostavci su konotacije što ih raskriva latinska riječ *Virgo* sačuvana u fragmentu teksta u starijem natpisu na uzdojlskom arhitravu. Naime, Djevici Mariji-Bogorodici bila je posvećena bazilika na Crkvini u Biskupiji, o čemu postoje izravne epigrafičke potvrde sačuvane u natpisu na jednom od predromaničkih arhitrava iz spomenute III. faze uređenja crkve na Crkvini, kao i na trabeaciji iz 2. pol. 11. stoljeća iz iste crkve.³² Također je i bazilika na Kapitolu, osim posvete Sv. Bartolomeju, kao glavnom titularu, bila posvećena još Sv. Petru i Sv. Mariji, kako je to potvrdio danas izgubljeni natpis iz 1203. godine što se nalazio nad portalom kninske katedrale podignute na mjestu bivšeg benediktinskog samostana Sv. Bartolomeja na Kapitolu.³³ U tom kontekstu valja ozbiljno razmišljati i o potonjem sakralnom kompleksu kao mogućem izvornom mjestu arhitrava o kojemu je riječ. No, dalje prosudbe o tome zasad ostavljamo po strani, usmjerujući se na sačuvani natpis na arhitravu koji je, uostalom, i glavna tema ovoga rada.

Opisane vanjske odlike arhitrava, kao i uočena epigrafička slojevitost potvrđena u postojanju dvaju latinskih natpisa, od kojih je mlađi, kao *inscriptio rescripta*, na kamenoj podlozi poništenog starijeg teksta ispunio glavninu plohe, jasno svjedoči da je opisani

²⁸ N. JAKŠIĆ, Zabati..., 98-99; 108; V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 57-63, Tab. IX-XIII.

²⁹ T. BURIĆ, Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina (=Ranosrednjovjekovna skulptura...), *SHP*, 18, Split, 1988., 113, Tab. I., 44-45, 53, 54.

³⁰ D. JELOVINA, Ranosrednjovjekovni položaj Crkvina u Gornjim Koljanima kod Vrlike (Istraživanja i nalazi), *Izdanja HAD-a*, 8, Split, 1984., 231; N. JAKŠIĆ, Majstor koljanskog pluteja, *Izdanja HAD-a*, 8., Split, 1984., 246; V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 113-119, Tab. XXXVII-XL.

³¹ N. JAKŠIĆ, Zabati..., 100, 108; T. BURIĆ, Ranosrednjovjekovna skulptura..., 116, Tab. XIII., br. 62-65.

³² V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 57, Tab. IX.; 64, Tab. XII.

³³ S. GUNJAČA, O položaju kninske katedrale, *SHP*, III/1, Zagreb, 1949., 47; V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 107.

Mlađi natpis

arhitrav bio u dvojnoj uporabi. To znači da je ranija greda oltarne ograde, nakon što je bila skinuta s izvornog mjesta na trabeaciji septuma, bila u neko dogledno vrijeme ponovno upotrebljena. Tada je, po svemu sudeći, poslužila u arhitektonsko-konstruktivne svrhe i kao, vjerovatno nadvratnik, bila ugrađena nad nekim ulazom. Ta prenamijena uvjetovala je i stanovite prerade na postojećem arhitravu, uključujući i uklesavanje novoga teksta, dok je likovni ornament kukâ očito zadovoljio potrebe nove funkcije. Stoga je arhitravna greda tek djelomice preklešana s desnog kraja s tim da je raniji žlijeb koji je služio za prvotno učvršćenje arhitrava na septum, proširen i produbljen u rupu koja je možda mogla poslužiti za uglavljanje osovine vrata na konstrukciju nadvratnika. Tom prilikom i natpisno polje prvotnog teksta na prednjoj strani postaje natpisna površina novog natpisa, i to na način da se stari tekst poništio, postupkom koji smo objasnili u opisu spomenika.

Natpisno polje, na kojemu je uklesan mlađi tekst, koji je, uostalom, jedini i jasno vidljiv prostim okom, zauzima više od tri četvrtine dužine arhitrava (112 cm u odnosu na 132 cm, koliko iznosi ukupna dužina grede), dok mu visina na pojedinim mjestima varira između 9 i 9,8 cm, ovisno o naknadnom proširenju natpisne površine radiranjem prvotnog teksta. Taj natpis je poprilično rustičan; po načinu klesanja doima se poput zapisa urezana ili uparana u kamen, kakvog grafita. Čini se da je nastao iz pera i dljeta nevještih osoba, skromnog poznavanja pisarske i klesarske vještine. Tekst je uklesan nepravilnim oblicima kapitale s primjesama minuskulnih, knjiških grafema (*r*, *e*). Grafijski duktus je nestabilan i neujednačen, što potvrđuje različita veličina uklesanih slova koji mjestimično prelaze zamišljenu vodoravnu liniju-vodilju retka. Tako se, primjerice, visina slova kreće od 2,8 - 3 cm (slova *I* i *S*), 4 cm (slova *V* i *P*), dok slovo *A* uglavnom varira od 4 do 5 cm, najviše 5,5 cm, a slovo *B* je visoko 5 cm. U ortografiji natpisa posebnu pozornost privlači grafemski izgled slova *N* koje se tripot javlja u tekstu i to u zrcalnoj inačici, obrnuto od svog pravilnog oblika koji nije čest u starijoj hrvatskoj epigrafici, a zabilježen je u natpisu župana Pristine (2. pol. 9. stoljeća), tekstu podjednako rustične grafije, te jednom ulomčiću arhitrava s Putalja (1. pol. 9. stoljeća).³⁴ Postupci grafemskog iskrivljavanja, poput primjera slova *N*, svojstveni su samoukim osobama koje su u početnoj fazi usvajanja i savladavanja grafema latiničke abecede. Ne treba, stoga, puno napora da se grafijska stilizacija natpisa pripiše nedovoljno školovanim pojedincima, kako sastavljaču, tako i izvodaču teksta.

Uz spomenutu rustičnost grafijskog stila, i jezično-sadržajna strukturiranost teksta pokazuje veliku nevještost. Očita su odstupanja od klasične latinske sintakse, što na nekim mjestima otežava razumijevanje teksta. Natpis se, naime, odlikuje neracionalnim i nelogičnim ponavljanjem riječi, primjerice riječi *ivanvs*, što odaje osobu nedovoljno vičnu sastavljanju latinskih tekstova.

Pogledajmo sada sadržaj natpisa koji glasi: *IVAN IVPANVS ABATI PETRI IVPANVS ABIRIT*. Prema karakterističnom sadržaju i tipičnom jezičnom izrazu, natpis bi se svrstao u najbrojniju spomeničku grupu starohrvatskog epigrafičkog korpusa (9.-12. stoljeće) koju sačinjavaju donatorski i posvetni natpisi. Kao sub-

³⁴ V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 252; 96.

jekti u razmatranom natpisu navode se dvojica predstavnika visokog društvenog ranga i ugleda u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj: prvoimenovani je svjetovni odličnik - župan, hrvatskog imena Ivan, dok je drugoimenovani crkveni dostojanstvenik - opat Petar, odnosno *Petrus* u latinskoj denominaciji zapisanoj u natpisu. Prvi, kako će se to поближе razjasniti u nastavku, javlja se u ulozi donatora, a drugi kao primatelj donacije. Dobro je, naime, znano da su župani (*iuppani*) i opati (*abbates*) glavni subjekti u latinskim donatorskim i posvetnim natpisima ranoga srednjeg vijeka na prostoru Hrvatske; župani, pak, kao nositelji većine epigrafičkih darovnica i posveta svjetovnog vladajućeg sloja u razdoblju od 9.-11. stoljeća, dok prema istim epigrafičkim zapisima crkvene osobe s titulom samostanskih nadstojnika-opata prednjače među darovateljima i dedikantima iz redova klera.³⁵

U nastavku ćemo se pozabaviti sadržajnom i jezičnom strukturom teksta, pojedinačno raščlanjujući dijelove njegova sadržaja na tzv. odsječnoj razini riječi, kako bi se što bolje razumio smisao i lakše proniklo u poruku uklesanog teksta.

Na samom početku natpisa čitaju se dvije riječi: *Ivan iupanvs* što tvore sintagmatski sklop u nominativu sastavljen od vlastitog imena (*Ivan*) i opće imenice (*iupanvs*) koja prema prethodnom imenu stoji u funkciji apozicije, tj. nastavlja se iza vlastitog imena i u istom padežnom obliku, što je u skladu s gramatičkim pravilima klasične latinske morfologije. To pokazuje da se imenica *iupanvs* i u našem natpisu javlja kao imenski dodatak što поближе određuje glavnog nositelja radnje i njegovu društvenu funkciju. Riječ je o karakterističnom primjeru onomastičke sintagme (formule), tipične za jezično-sadržajni formular donatorskih natpisa u starijoj hrvatskoj epigrafici, sastavljene od osobnog imena i apelativa što nosi popratna značenjska obilježja. To bi, dakle, bio još jedan u grupi starohrvatskih donatorskih natpisa u kojima se, kao nositelji materijalnih darivanja i posveta, javljaju pojedinci iz struktura lokalne vlasti, razni načelnici županija - župani (lat. *iupanni*), uz vladara glavni sudionici u državnoj vlasti. Da se i u onomastičkoj formuli *Ivan iupanvs* raspoznaje osoba darovatelja (donatora), potvrđuju identični onomastički modeli s apozicijom *iuppanvs* kao dodatkom onomastičkom elementu, i to na donatorskom natpisu župana Gostihe (...*Gastica iuppanvs*...) iz Sv. Spasa na vrelu Cetine, natpisu bibriskog župana Pristine (...*Pristi[na] iupanvs*) te ninskog župana Godečaja (...*Godečai iuppano*...).³⁶ Vidljivo je da se u tim primjerima slijedi temeljni obrazac: osobno ime + apozicija, te da je i u našem natpisu riječ o istovrsnom sintagmatskom sklopu koji bilježi jednog župana unutar onomastičke formule. Apozicija *iupanvs* napisana je u natpisu s jednim suglasnikom (*p*), a od čestih takvih slučajeva u onodobnoj latinojezičnoj pisarskoj praksi navodimo epigrafičke primjere iz Ždrapnja: *Pristina iupanvs* te iz Bijača: ...*iupanvs*, dočim je izraz *Gastica iuppanvs* na natpisu iz Cetine bliži latinojezičnoj pravopisnoj inačici u diplomatskim tekstovima, primjerice *Prisna iuppanvs* i sl.³⁷

S obzirom, dakle, na sintaktičku dispoziciju riječi *Ivan iupanvs* u odnosu na ostatak natpisa, a imajući u vidu spomenute

Komentar

1. IVAN IVPANVS

³⁵ Isto, 295-304; 307-308.

³⁶ V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 297; kat. br. 56, 228, 175.

³⁷ Isto, kat. br. 228, 10; *CODEX DIPLOMATICUS REGNI CROATIAE DALMATIAE ET SLAVONIAE, sv. I. (=C D I)*, Zagreb, 1967., Index rerum (*iuppani*).

analogije, župana Ivana valja odrediti kao nositelja (subjekta) radnje, jamačno nekog darovnog čina, s obzirom na nominativni padežni oblik sintagme, čime se izriče odnos onoga što riječ(i) označuje prema ostatku sadržaja rečenice.

O imenu *Ivan*

Najvažnija riječ u ovom tekstu koja čitavom natpisu daje posebno obilježje jest antroponim župana što se javlja unutar razmatrane onomastičke formule. Zbog osobitog i dosad nepoznatog oblika u onomastikonu ranosrednjovjekovne hrvatske epigrafike (9.-12. stoljeće), a ni u ostaloj pisanoj građi toga doba, upravo podatak u natpisu koji se odnosi na županovo osobno ime - *Ivan* - čini ovaj spomenik trenutno najznačajnijim pronalaskom na polju starije hrvatske antroponomastike, zasvjedočene prvorazrednim arheološkim, tj. epigrafičkim vrelom.

Osobno ime predstavlja višestruko vrijedan jezični znak; ono je dokaz o pripadnosti osoba(e) etničkoj zajednici, govornoj i društvenoj sredini; ono je socijalni označitelj koji se odražava na različitim društvenim poljima i u različitim oblicima (likovima). Nije, stoga, potrebno posebno naglašavati u kolikoj mjeri antroponim sadržan u nekom pisanom spomeniku (natpisu, dokumentu) može biti važan za jezikoslovna i povijesna izučavanja. Takvim konotacijama odlikuje se, bez sumnje, i ime župana zabilježeno na natpisu iz Uzdolja što taj spomenik označuje kao valjani antroponimijski izvor, preko kojega se zrcale i ostali društveni i povijesni odnosi doba u kojem je nastao. Štoviše, to je prvi nalaz i ujedno najstariji latinski epigrafički izvor u kojem se spominje neka osoba, u ovom slučaju starohrvatski dostojanstvenik-župan, s kršćanskim imenom u čistom hrvatskom antroponimijskom obliku - *Ivan*, umjesto latinskog imena *Johannes* ili neke djelomice pohrvaćene latinske inačice toga imena. U cilju jasnijeg sagledavanja važnosti pojave imena *Ivan* u jednom pisanom vrelu, čini se da nije suvišno još jedanput podsjetiti na karakteristična onomastička obilježja koja se očituju u epigrafičkim tekstovima u razdoblju od 9.-11. stoljeća, jer odražavaju faze ukupnog procesa razvitka hrvatske antroponimije u ranom srednjem vijeku.

Hrvatska imena zastupljena u natpisima ranosrednjovjekovne Hrvatske ili u istodobnim natpisima gradske provenijencije od 9. do 12. stoljeća, iskazuju se mahom kao latinojezične inačice hrvatskih antroponima tradicionalne slavenske etimologije. U tu antroponimijsku grupu svrstavaju se imena starohrvatskih vladara Trpimira (*Trepimero*), Branimira (*Brannimero*), Muncimira (*Muncymir*), Držislava (*Dirzisclav*) te župana Gostihe (*Gastica*), Rastimira (*Rastimir*), Godečaja (*Godečai*)³⁸ kao što su istog postanja imena Domac (*Domčo*), Tiha (*Ticha*) i Dobro (*Dabro*) u ranoromaničkim natpisima grada Splita,³⁹ odnosno žensko ime Dobrica (*Dabriča*) na ranoromaničkom natpisu iz Trogira.⁴⁰ Naime, u dosad poznatom latinskom epigrafičkom materijalu, imena hrvatskih župana odreda su slavenskog lika i to uglavnom dvočlana imena iz antroponimijske grupe sa završnim morfemima -mir (lat. *myr*; *mer*; *merius*), -slav (lat. *sclav*, *sclavus*), te -drag (lat. *drago*; *dragus*) ili pak -čaj (lat. *čai*), a istog podrijetla su i njihovi hipokoristici, primjerice ime Gostiha (lat. *Gastica*), nastalo od imena Gostimir, Gostislav ili Gostidrag.⁴¹ Osim navedenih javljaju

³⁸ V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 299-300; ISTA, Donatorski natpis župana Gostihe iz crkve Sv. Spasa u Cetini (Vrh Rici) (= Donatorski natpis...), *SHP*, III., 22, Split, 1995., 123-125.

³⁹ Ž. RAPANIĆ, Ranosrednjovjekovni natpisi Splita..., 278.; ISTI, Oltarna ogradna splitskog priora Furmina, *PPUD*, 35 (*Petriciolijev zbornik I*), Split, 1995., 330-334.; V. JAKIĆ-CESTARIĆ, O donatorima crkve sv. Nikole u Velom Varošu u Splitu i o crkvama toga sveca u splitskim izvorima 11. i 12. stoljeća, *PPUD*, 21 (*Fiskovićeve zbornik I*), Split, 1980., str.; V. DELONGA, Ranoromanički natpisi grada Splita (=Ranoromanički natpisi Splita...), Split, 1997., 17-19.

⁴⁰ M. IVANIŠEVIĆ, Neobjavljeni ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Trogira, *SHP*, III., 11, Split, 1981., 170.; T. BURIĆ, Predromanička skulptura u Trogiru, *SHP*, III., 12, Split, 1982., 136, Tab. III., 50.

⁴¹ V. JAKIĆ-CESTARIĆ, O imenu oca splitskog nadbiskupa Ivana na sarkofagu (= O imenu...), *Onomastica Jugoslavica*, 7, Zagreb, 1978., 135.; V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici...*, 299-300; ISTA, Donatorski natpis..., 123-125.

se i jednočlani tvorbeni oblici kao što je ime župana Pristine (vjerojatno Prusna, župan spomenut u Muncimirovoj darovnici)⁴² ili ime epitafiste-đakona Dobre, latinski napisano kao *Dabro* (*Dabrus*) na sarkofagu Petra Crnoga s konca 11. stoljeća.⁴³ Najzad, mnogobrojni su i primjeri zastupljenosti imenâ slavenskog podrijetla u ranosrednjovjekovnim diplomatskim vrelima.⁴⁴

U odnosu na spomenuto, ime Ivan na natpisu iz Uzdolja bio bi prvi antroponim drugog, neslavenskog podrijetla, tj. prevedeno kršćansko, svetačko ime *Johannes*, posvjedočeno u jednom pisanom spomeniku ranoga srednjeg vijeka u Hrvatskoj.⁴⁵ Riječ je o fonetski čistom hrvatskom obliku kršćanskog imena koji nema svoj onomastički ekvivalent u poznatim ranosrednjovjekovnim spomenicima (natpisi i dokumenti), već je jezično blizak antroponimijskom sloju pohrvaćenih kršćanskih imena što se, uz dotad prevladavajuće hrvatske dvočlane i jednočlane antroponime, javljaju u latinskim dokumentima od 2. pol. 11. stoljeća. Napominjemo da se u sačuvanoj latinskoj rukopisnoj građi, na prve antroponimijske potvrde imena, koje su manje-više sukladne čistom hrvatskom, fonetskom liku (Ivan), nailazi tek kasnije, oko sredine 12. stoljeća, u jednom splitskom latinskom dokumentu-darovnici iz 1144. godine, gdje se u ulozi svjedoka navodi neki Ivan Hvalov "...*Iuan, Chualis nepos Arseni*..."⁴⁶ Vremenski stariji oblici u istim latinskim rukopisnim tekstovima datiraju, kako rekosmo, iz poodmaklog 11. stoljeća, no sve su to još uvijek simbiotičke latinsko-hrvatske jezične inačice, točnije hrvatski antroponimijski oblici prilagođeni fonološkom sustavu latinskog jezika koji se fonetski približavaju čistom obliku Ivan.

Druga polovica 11. stoljeća je, naime, vrijeme kada se u latinskoj rukopisnoj građi, što nastaje u obalnim gradovima i na matičnom prostoru hrvatskog kraljevstva u zaleđu, uz latinska kršćanska imena svetačke antroponimije (*Johannes, Michael, Andreas*...) javljaju i kršćanska imena koja su u tvorbenom pogledu pohrvaćena. To su uglavnom pohrvaćene hipokorističke izvedenice, uz odsustvo čistih hrvatskih oblika. Ilustrirat ćemo to primjerima iz Kartulara samostana Sv. Petra u Selu u Poljičkom primorju, tzv. Sumpetarskom kartularu (*Iura sancti Petri de Gomai*) jer oni u okvirima ranoga srednjeg vijeka pružaju zasad najviše mogućnosti uspoređivanja s antroponimom (Ivan) zapisanim u uzdolskom natpisu.

Zanimljiva je upravo pojava da u tekstu Kartulara kršćansko ime *Johannes*, uz latinske, usporedno pokazuje i hrvatske oblike. Međutim, u potonjem slučaju riječ je o hrvatskom antroponimu koji se oblikuje prema fonetsko-ortografskom sustavu latinskog jezika. Tako se ime Ivan bilježi u latinskom nominativu *Iuanus* ili u njegovoj deminutivnoj izvedenici *Iuanizus* i *Iuanzius*, što bi u današnjoj hrvatskoj denominaciji glasilo Ivanac. Ovi primjeri prate se u dijelu teksta što datira iz posljednjeg desetljeća 11. stoljeća, a u kojem se čita *Iuuano, filio brauaro*, gdje ime *Iuanus* nosi neki Ivan, sin bravarev,⁴⁷ podjednako kao i svećenik Ivan koji se spominje kao *presbiter Iuanus* koncem 11. stoljeća.⁴⁸ Latinsko-hrvatskim deminutivom Ivanac dvaput je u tekstu Kartulara, u razdoblju oko 1080.-1090. godine, imenovan neki slobodni seljak (seljaci) u izrazima u kojima stoji *a Iuanizo* i *de Iuanzio*.⁴⁹ Još

⁴² M. BARADA, Dvije naše vladarske isprave (diplomatičko-paleografska studija), CS, 7, Zagreb, 1937., br. 13-14, 25, 76.

⁴³ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987., 146-147; V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 142-144; ISTA, *Ranoromanički natpisi Splita...*, 29-30.

⁴⁴ Usp. *C D I*, Index personarum et locorum, 227-264; V. NOVAK - P. SKOK, *Supetarski kartular*, Zagreb, 1952., Index personarum (Imena lica), 300-308.

⁴⁵ Osnovne jezikoslovne napomene koje se odnose na ime Ivan mogu se provjeriti u *Akademijinu rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1892., sv. 13, 99.

⁴⁶ T. SMIČIKLAS, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. II. (= *C D II*), Zagreb, 1904., 57. Pojava imena Ivan, još uvijek u pretežito latinskom nominativnom obliku toga hrvatskog imena - *Iuanus*; *Iuanus* - učestala je u srednjovjekovnim latinskim dokumentima od 2. pol. 12. stoljeća nadalje. Vrlo dobar uvid u antroponomastički registar koji se odnosi na razdoblje od 12.-14. stoljeća donosi T. Smičiklas u diplomatičkom zborniku, u svescima br. II., str. 443, iz godine 1904.; sv. III., str. 513, iz godine 1905; sv. V., str. 719, iz godine 1907; To potvrđuju i zapisi latinske kancelarije (pisarnice) srednjovjekovne trogirске općine u razdoblju između 60-ih godina 13. i sredine 14. stoljeća. Tako se u vremenu od 1263. do 1273. godine pored osoba (stranki) koje nose latinsko ime *Johannes* također nailazi i na poduži registar nositelja ekvivalentnog hrvatskog imena Ivan, a kojega tadašnji notar, latinfon, najčešće bilježi kao *Iuanne* zbog hrvatskih i latinskih fonetskih neusklađenosti (Usp. M. BARADA, *Trogirski spomenici*, dio I., sv. I., Zagreb, 1948., Index nominum, 527.). Nadalje, u razdoblju od 1266. do 1299. godine domaće ime stranke (Ivan), neki drugi notar zapisuje kao *Iuan* (*Yuan*), ali višekratno i kao *Yuannes*, odnosno *Iuannus* preoblikujući *Ivan* u latinski nominativ jer pisaru poteškoće stvara upravo izgovor i zapis hrvatskih konsonanata, pa stoga i *v* uglavnom zamjenjuje s vokalom *u*. (Usp. M. BARADA, nav. dj., II., sv. I., Zagreb, 1951., 270-271.). Ta pojava ispuštanja konsonanata očituje se i u ortografskim oblicima imena Mihovil koje notar najčešće piše kao *Michoil* (Usp.

Isto, 273.). Pak, u razdoblju od 1274. do 1294. god, već se uz oblike *Iuanni(e)* te *Iuannes* javlja i čišći, hrvatskom imenu bliži oblik, *Ivanni*, kojeg nosi veći broj domaćeg, hrvatskog življa. U istom razdoblju može se naići i na primjere simbiotičke latinsko-hrvatske filijacije, na primjer *Johannes Iuanci* (Usp. M. BARADA, nav. dj., II., sv. II., 392; 393).

⁴⁷ V. NOVAK - P. SKOK, *Supetarski kartular...*, 223 (74); *CDI*, 196.

⁴⁸ V. NOVAK - P. SKOK, nav. dj., 231 (103); *CDI*, 212.

⁴⁹ V. NOVAK - P. SKOK, nav. dj., 216 (7, 13); *CDI*, 174, 176; Za primjere iz 12. stoljeća usp. T. SMIČIKLAS, *CD II*, 443.; U sjevernoj Hrvatskoj, oko sredine 13. stoljeća antroponim Ivanac se unosi u srednjovjekovne latinske dokumente uglavnom već u čistom hrvatskom jezičnom obliku, što se očituje u jednoj ispravi Zagrebačke biskupije, iz 1256. godine, u kojoj se navodi "*Johanne, filio Iwanech de Sernow*" (Usp. T. SMIČIKLAS, *CD V*, Zagreb., 1907., 49); Za primjere iz srednjovjekovnog Trogira usp. Baradinu zbirku dokumenata navedenu u bilj. 46. U hrvatskom glagoljskom rukopisu kao što je Vinodolski zakon, iz 1288. godine ta su imena, fonetski i ortografski, u potpunosti sukladna današnjim imenima Ivan i Ivanac, primjerice "...*Iz Bakra Ivan satnik...*" i "...*iz Hrilina...Ivanac satnik...*" (Usp. L. MARGETIĆ, *Iz vinodolske prošlosti - pravni izvori i rasprave*, (II. Izvori: Vinodolski zakon), Rijeka, 1980., 116, 117. ⁵⁰ *CDI*, 152, 157.

⁵¹ V. NOVAK - P. SKOK, *Supetarski kartular...*, 272; U odnosu na navedene ranosrednjovjekovne primjere, fonetsko-ortografska obilježja istih hrvatskih imena kršćanske etimologije u kasnijim, srednjovjekovnim latinskim rukopisima mogu se najbolje pratiti u indeksu imena sastavljenog prema zapisima trogirске latinske pisarnice 13. stoljeća (Usp. M. BARADA, *Trogirski spomenici*, dio I., sv. I., Zagreb 1948., 528, 534; dio I., sv. II., Zagreb, 1950., 393-394, 398, 402-403; dio II., sv. I., Zagreb, 1951., 262.-281. ;).

⁵² V. NOVAK - P. SKOK, *Supetarski kartular...*, 263; U okviru jedne manje zemljopisne i onomastičke cjeline, isto stanje su potvrdili i rezultati nekih najnovijih znanstvenih istraživanja, primjerice analiza lokalne povijesne antroponimije stanovništva naselja Vinišća kod Trogira do poč. 20. st. (Usp. M. ANDREIS,

jedan primjer tvorbenog pohrvaćivanja kršćanskog imena *Johannes* pomoću hrvatskog augmentativnog nastavka -ača zabilježen je i u denominaciji Ivača - *Iuuuāca*, u dvama latinskim dokumentima Kartulara Sv. Ivana Rogovskog (*Libellus Policorion*), nastalima u razdoblju između 1070.-1076., odnosno poslije 1076. godine.⁵⁰

Slično je, prema istovremenim podacima u Sumpetarskom kartularu, i s ostalim imenima baštinjenim iz sustava kršćanske svetačke antroponimije, primjerice imenima *Georgius*, *Michael*, *Petrus*, *Andreas...*, a koja se javljaju mahom u hrvatskim augmentativnim ili demunitivnim izvedenicama: *Georgius*/Juraj = *Jura*, *Zura*; *Michael*/Mihovil = *Michazza* = Mihač; *Michuna* = Mihuna; *Petrus*/ Petar = *Petrizo*/Petrac; *Petracca* /Petrača; *Petranna* /Petronja; *Petriç*/ Petrić.⁵¹

Podsjetimo da su kršćanska latinska imena u ranom srednjem vijeku zastupljena kako u antroponimijskom sustavu Romana tako i Hrvata, no pisana povijesna vrela pokazuju da su čisti hrvatski kršćanski antroponimi (Ivan, Petar, Mihovil, Nikola, Andrija...) nepoznati ili, pak, znatno zaostaju u tako ranom razdoblju, do 12. stoljeća, za dvočlanim antroponimima slavenskog postanja i njihovim još brojnijim hipokoristicima. No, sa sve izrazitijim ulaskom hrvatskog antroponimijskog sustava u latinojezičnu govornu i pisarsku praksu, kršćanski će se antroponimi pridružiti ili, pak, u jednoj fazi naći usporedno s tradicionalnim imenima hrvatske osnove i tvorbe, dvočlanima i jednočlanima, da bi dugo poslije, sve do Narodnog preporoda u 19. stoljeću, imali prevlast u hrvatskoj antroponimiji.⁵² Kršćanska imena u procesu pohrvaćivanja bit će podložna jezičnim promjenama ovisno o stupnju afirmacije, odnosno prevlasti hrvatskog etnika u odnosu na starosjedilački-romanski živalj u pojedinim regijama i sredinama, zatim uži društveni ambijent, etničku pripadnost i socijalni status osobe koja ime nosi. S druge strane, upravo praćenje promjena u antroponimiji tijekom stoljeća ranoga srednjeg vijeka, kao i tijekom progresivnog rasta uporabe kršćanskih imena u hrvatskoj antroponimiji, što je u lingvistici i historiografiji već uočeno, može posvjedočiti i o procesu širenja kršćanstva među Hrvate.⁵³ Tek usputno podsjetimo na najraniji podatak u diplomatskim izvorima o jednom županu kršćanskog imena, koje je zbog potrebe latinskog jezičnog dokumenta zapisano u latinskoj jezičnoj inačici. To je ime župana Ludovika (*Ludovico iuppani*) u Trpimirovoj darovnici iz 852. godine, te Petra (*Petro zuppano*) u Mucimirovoj darovnici iz 892. godine. Ti oblici ne isključuju stanovite hrvatske inačice imena Ljudevit i Petar u govornom hrvatskom jeziku, to više što valja računati na moguće izmjene koje su u odnosu na izvornik realno mogle nastati u prijepisima obiju isprava u 16. i 17. stoljeću.⁵⁴ Na starohrvatskim, pak, natpisima dosad su prvi u kršćanskoj, latinskoj nomenklaturi, zabilježeni 976. godine kraljevi Mihovil (Krešimir II.) i Stjepan (Držislav), uz kraljicu Jelenu (*Helena*) na kraljičinu epitafu, i to svojim kršćanskim imenima *Michael* i *Stephanus*, uz vladarsku intitulaciju *rex*.⁵⁵ Tijekom vremena Hrvati prilagođavaju kršćanska latinska osobna imena svom jezično-fonetskom programu, obično dodavanjem hrvatskih tvorbenih oblika na osnovu kršćanskog antroponimijskog podrijetla,

što se sve izrazitije prati od 11. stoljeća nadalje u primjerima iz diplomatske građe, poput prilagodbi tipa *Iurra*/Jure, *Iuanizus*/Ivanac, *Michazza*/Mihača,⁵⁶ dok će ime Ivan na razmatranom uzdolskom natpisu najbolje posvjedočiti već potpunu fonetsku i jezičnu integriranost kršćanskih imena u hrvatski antroponimijski sustav.

Zanimljiv je, dakako, spektar uporabe i odnosa tih imenskih likova: latinskih s jedne strane i pohrvaćenih kršćanskih oblika. Hrvatski likovi koji su se rabili u živom govoru hrvatskog puka, počeli su pomalo prodirati i u službeni imenski repertoar isprava pisanih latinskim jezikom, kao isključivim oblikom službenog pismenog komuniciranja u ranom srednjem vijeku u Hrvatskoj. Tako su u latinskim dokumentima iz konca 11. stoljeća kao nositelji tih, velikim dijelom pohrvaćenih kršćanskih imena, uz župane i hrvatske dvorske dostojanstvenike (tepčice) te slobodne seljake, postale i službene crkvene osobe koje dotada karakteriziraju mahom latinski antroponimi, poput svećenika Ivana (*Iuanus* umjesto *Johannes*) iz Sumpetarskog kartulara.⁵⁷

Osim primjera u Sumpetarskom kartularu, s konca 11. st, što se izravno odnose na oblike imena Ivan, podjednako važne obavijesti daju i podaci o još nekim imenima iste antroponomastičke kategorije, a sačuvani su u rukopisnoj zbirci latinskih isprava samostana Sv. Ivana Rogovskog iz 2. pol. 11. stoljeća. U spomenutim dvama, mnogostrano vrijednim spomenicima hrvatske pisane povijesti ogleda se, pored ostalog, i razmatrani latinsko-hrvatski jezični i etnički odnos u antroponimiji. Argumentacija stvorena na temelju usporedbi s većim brojem pisanih primjera iz Sumpetarskog kartulara i iz Kartulara Sv. Ivana Rogovskog, pripomoći će da lakše proniknemo u vrijeme i društveno ozračje u kojima je i županovo ime - *Ivan*, moglo biti uklesano u natpisu na arhitravu-nadvratniku iz Uzdolja.

Slično hrvatskom imenu Ivan, odnosno latinskom *Johannes*, također i ime *Georgius* dolazi u latinskim i hrvatskim oblicima; u potonjem slučaju uglavnom u kratkim hipokoristicima imena Juraj, napr. *Jura* ili *Jurre*⁵⁸ ili *Zurra* (u hrvatskoj fonetici Žura), jednom kao svjedok kralja Slavca,⁵⁹ a drugi put kao zlatar Žura, bratučev.⁶⁰

Nadasve je zanimljivo usporedno navođenje, hrvatske i latinske denominacije dvojice ninskih župana što ih donosi tekst Kartulara Sv. Ivana Rogovskog u ispravi nastaloj u vremenu od 1070.-1076. godine, gdje stoji *...et Iacobi teuçonis et Iurre, Nonensis iuppani...*⁶¹ Slični podaci o pohrvaćenim kršćanskim imenima iz tog istog razdoblja, tj. 2. pol. 11. stoljeća ostali su također zabilježeni u latinskom tekstu navedenog Kartulara rogovske-biogradske opatije. Najčešće se, naime, pojavljuju hrvatski tvorbeni oblici latinskog imena *Georgius*. Tako se višekratno navodi denominacija *Iurra* za ninskog župana (*Iurra, Nonensi iuppano*)⁶² u ispravi iz 1070.-1076. godine, u popisu zemalja što ih je samostan Sv. Ivana Rogovskog pribavio za vrijeme opata Petra.⁶³ U istoj zbirci isprava, u dokumentima od 1060. do 1076. godine javljaju se augmentativi imena Juraj, tipa Jurana za sidraškog župana (*Iurrana, iuppano de Sydraga*,⁶⁴ ili Jurina za kninskog župana (*Iurrina Tenensticus*) spomenutog kao svjedoka

Stanovništvo Vinišća - povijesna antropologija do godine 1900., Trogir, 1998., 7-17)

⁵³ N. BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske (=Prva stoljeća)*, Zagreb, 1994., 98; I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek (=Rani srednji vijek)*, Zagreb, 1995., 238-239.

⁵⁴ *CDI*, 6 i 24.

⁵⁵ Opsežna bibliografija o ovom epitafu navedena je u V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 132.

⁵⁶ Ista prilagodavanja latinskog i hrvatskog pisanog medija dugo su se osjećala tijekom srednjega vijeka čak i u spomenicima hrvatske pismenosti. Jezično pretapanje očituje ime Ivan u obliku *Ioann* (koji se zacijelo izgovarao Ivan), a nosi ga sastavljač Povaljske listine pisane ćirilicom i hrvatskim jezikom. Za razliku od toga u istoj Listini susreće se toponim Ivanač dolac gdje je riječ Ivan kao osobno ime upotrebljena u domaćem, hrvatskom liku. Isto ime u obliku *Ioan* (*svetago Ioana*) čita se i na Povaljskom pragu uklesanom ćirilicom 1184 godine. (Usp. P. ŠIMUNOVIĆ, *Antroponimijski sustav Povaljske listine i Povaljskog praga, Brački zbornik (=BZ)*, 15, 141.

⁵⁷ V. NOVAK - P. SKOK, *Supetarski kartular...*, 231 (103), s tim da se u Sumpetarskom kartularu javlja i treći oblik, mletački *Zanni* (usp. str. 219 (38)). Inače latinsko ime *Johannes* veoma je često u ranom srednjem vijeku, osobito među pripadnicima crkvenog sloja, ponajviše svećenicima (*presbyteri*). Iako se splitski nadbiskup Ivan iz 1. pol. 10. stoljeća javlja pod imenom *Johannes archiepiscopus* u epitafu na sarkofagu, nije razjašnjivo radi li se tu samo o latinskoj prevedenici njegova osobnog hrvatskog imena koje je ustvari glasilo Ivan, jer je to zahtijevao jezik latinskog natpisa, ili se radi o imenu, *Johannes*, koje nadbiskup dobiva u Crkvi. To više što nadbiskupovu etničku pripadnost očituje hrvatsko ime-nadimak njegova oca - Tvrdouhat, navedeno u latiniziranom obliku *Tordacati* u tekstu epitafa (Usp. B. GABRIČEVIĆ, *Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače, VAHD*, 62, Split, 1960., 87-103.; Ž. RAPANIĆ, *Ranosrednjovjekovni natpisi...*, 297-299; V. JAKIĆ-CESTARIC, *O imenu...*, 134-135). Za razliku od spomenutih autora, I. Ostojić zastupa mišljenja da je ime

u darovnici kralja Zvonimira za Lažane iz 1076.-1078. godine.⁶⁵ Upravo potonji podatak što se odnosi na osobu i hrvatsko ime župana Jurine (*Iurrina*) koji je, prema navedenoj ispravi obnašao dužnost kninskog župana u doba kralja Zvonimira, može poslužiti kao okvirni vremenski pokazatelj za dataciju natpisa na uzdoljskom nadvratniku, a time i pretpostavljenog doba u kojem je Ivan mogao obnašati vodeću upravnu funkciju u kninskoj županiji. To više što se pod tim istim imenom (Ivan), kao ni pod odnosnim latinsko-latiniziranim imenskim likom, taj župan ne susreće u sačuvanim dokumentima, što dopušta da se pretpostavke o vremenu njegove službe i spomena u natpisu pokušaju izvesti posrednim putem, no o tome više u nastavku.

Upravo tijekom druge polovice 11. stoljeća, uz primjere koje smo naveli s područja antroponimije, bilježe se slične jezične pojave i u domeni opće terminologije latinskih dokumenata, a uočavaju se na razini apelativa i to uglavnom u latinskom formularu koji se veže uz osobe iz užeg vladarskog okruženja poput: podžupan /*podzuppo*/, štitonoša /*schytonossa*, *scitonosa*/, dvornik /*duornic*/, vinočoca /*vinotoci*/, vratar /*uratar*/ itd.⁶⁶

Svi netom navedeni primjeri, kao i oni prethodni, antroponimijskog obilježja, zorno kazuju da je zadnja četvrtina, odnosno sam konac 11. stoljeća vrijeme u kojem sve više dolazi do izražaja hrvatski element u onomastikonu latinskih dokumenata. Uzima maha i u antroponimiji pa će stoga uzdoljski natpis najbolje posvjedočiti već punu afirmaciju kršćanskih imena u hrvatskom imenskom fondu koja, prema svemu dosad rečenom, nije ranija od poodmaklog 11. stoljeća.

U svjetlu takvih spoznaja pokušajmo ponovno razmotriti jedan davno pronađeni spomenik iz starijeg hrvatskog epigrafičkog korpusa koji potječe iz bazilike samostana Sv. Bartolomeja na Kapitolu. Riječ je o necjelovito sačuvanom zavjetnom natpisu, uklesanom na neukrašenom ostatku kamenog kladenca, što ga je crkvi, za spas duše, darovao samostanski opat. Podsjetimo da je F. Bulić smatrao da opatovo ime spomenuto u tom natpisu glasi Stjepko (*Stepcus abbas*) tumačeći ga pohrvaćenim hipokoristikom svetačkog latinskog imena *Stephanus*.⁶⁷ Činjenica da je ulomak kamenog kladenca oštećen i manjkav upravo na ključnim mjestima koja bi omogućila argumentiranu restituciju antroponima, svojedobno nas je navelo da pitanje imena samostanskog opata na krsnom zdencu s Kapitula do daljnjega ostavimo otvorenim.⁶⁸ No, nakon antroponomastičkih analogija koje smo prethodno podastrijeli, čini se da bi Bulićevo mišljenje o pohrvaćenom opatovu imenu, barem na teorijskoj razini, imalo uporište. Ukoliko opat spomenut u zavjetnom natpisu na zdencu uistinu i nije nosio hrvatsko ime, ono bi se u vrijeme o kojem govorimo, tj. okvirno u razdoblju od 70-ih godina 11. stoljeća do konca istog stoljeća sasvim opravdano moglo i očekivati.

Stoga zaključimo! Ono što je prema podacima o pohrvaćenim antroponimijskim inačicama kršćanskih imena (*Iuanus*, *Iuanizus*, *Iuuuača*; *Iurra*, *Iurrina*; *Petrazza*; *Michazza*...) posvjedočeno na pergameni Sumpetarskog kartulara i Kartulara Sv. Ivana Rogovskog, to je u kamenu, po prvi put u čistom hrvatskom

nadbiskupova oca -*Tordacatus*, tj. *Tordacati*, romanskog podrijetla. Po njemu je to šaljivo ime *Torda Catus*, u značenju Oprezni Drozd, nastalo sjedinjavanjem dviju latinskih riječi *torda* (*turda*) = dozd i *catus* (*cautus*) = lukav, oprezan (Usp. I. OSTOJIĆ, Još o čitanju natpisa na sarkofagu splitskog nadbiskupa Ivana, *VAHD*, LXXII.-LXXIII., Split, 1979., 206.)

⁵⁸ V. NOVAK - P. SKOK, *Supetarski kartular...*, 224-225 (82).

⁵⁹ Isto, 223 (36,74).

⁶⁰ Isto, 218 (29).

⁶¹ *CD I*, 149.

⁶² *CD I*, 150

⁶³ *CD I*, 148-153.

⁶⁴ Usp. *CD I*, 244, u dokumentima od 1060. do 1076. godine.

⁶⁵ *CD I*, 170.

⁶⁶ *CD I*, Index rerum, str. 279; 282; 270; 285; 285. Usp. također I. GOLDSTEIN, *Rani srednji vijek...*, 413-415.

⁶⁷ F. BULIĆ, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije*, Zagreb, 1888., 4, Tab. III., 4.

⁶⁸ V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 307.

obliku jednog kršćanskog, svetačkog imena, potvrđeno imenom župana Ivana. Time se uistinu potvrdilo, na dvostrukoj heurističkoj razini, da su zadnja tri desetljeća 11. stoljeća razdoblje kada su kršćanska imena već uklopljena u hrvatski antroponimijski sustav i sve više potiskuju onaj tradicionalni, hrvatske etimologije iz najstarijeg sloja slavensko-hrvatske nomenklature, u izvorima potvrđen još od 9. stoljeća, primjerice u imenima iz Trpimirove i Muncimirove darovnice.⁶⁹ Skori korpus spomenika glagoljske pismenosti, u kojim natpisima kršćanska antroponimija ima puno hrvatsko određenje, potvrdit će gornje zaključke.⁷⁰

Upravo sučeljeni antroponimijski primjeri s konca 11. stoljeća iz latinske pisane građe i oni koji su zastupljeni u glagoljskim spomenicima s prijelaza 11. i 1. pol. 12. stoljeća, mogu poslužiti kao dobar pokazatelj u kronološkoj valorizaciji uzdoljskog natpisa. Hrvatska imena kakva poznamo u natpisima najranijeg glagoljskog epigrafičkog sloja u našim krajevima, tj. na razmeđu 11. i 12. stoljeća poput imena Mikula, Jakov, Mratin (metateza od Martin) u tekstu Bašćanske ploče⁷¹ ili čisto hrvatskog imena Petar u glagoljsko-ćirilskom natpisu iz Plastova kod Skradina⁷² te na ulomku iz samostana Sv. Petra u Šumi u srednjoj Istri, gdje se navodi muško ime Jakov (Jekov) umjesto *Jacobus*⁷³ - svjedoče o tome da je uzdoljski natpis s imenom župana Ivana nastao u jednom, reklo bi se, kontaktnom razdoblju koje u antroponimijском sustavu latinskih pisanih spomenika (dokumenata i natpisa) već najavljuje ona obilježja što će ih na tom planu onomastičkog sustava uskoro u potpunosti pokazati antroponimija glagoljskih pisanih spomenika, točnije natpisa u kamenu s početka 12. stoljeća.

Stoga, promatrano s antroponimijskog gledišta, a imajući u vidu sve rečeno, ništa ne priječi da i antroponim župana Ivana, zabilježen u latinskom natpisu iz Uzdojla, smjestimo u kasno 11. ili na sam početak 12. stoljeća. To više, što nas na drukčije mogućnosti zaključivanja zasad ne upućuje glavnina primjera u starijoj hrvatskoj antroponimiji ranijih od 70-ih godina 11. stoljeća, koji se javljaju u latinojezičnoj pisanoj građi kao isključivom obliku pismenog komuniciranja u ranom srednjem vijeku (9.-12. stoljeće) u hrvatskim krajevima.

Iza izraza *Ivan ivpanus* slijedi drugi sintagmatski sklop *abati Petri* koji, kao i prethodni izraz, sadrži onomastička svojstva: odnosi se na osobu koja nosi kršćansko latinsko ime *Petrus* (Petar), a titulirana je naslovom samostanskog nadstojnika - opata (*abbas*). Razmatrajući izraz *abati Petri* u odnosu na ostatak teksta, poglavito prethodni izraz *Ivan ivpanus*, dade se zaključiti da je riječ o samostanskom opatu kao sudioniku radnje koja se natpisom želi zabilježiti, što bi značilo da je u odnosu na župana Ivana kao glavnog subjekta - donatora, spomenuti opat Petar primatelj donacije. To se razaznaje i iz gramatičkog izgleda sintagme *abati Petri* s imenicom *abati* u dativu i vlastitog imena *Petri* u genitivu, gdje je vidljivo da su kod slaganja riječi pravila klasične latinske morfologije već nepoznata.⁷⁴ Osim toga uočavaju se i odstupanja od pravila klasične ortografije, pa se tako umjesto dvostruke konsonancije slova *b*, u dativu riječi *abbas,-atis, m.* piše jedno *b*, tj.

⁶⁹ C D I., 4-6; 23-24; Usp. i O. PERIĆ, Jezični slojevi Trpimirove isprave, *Živa antika*, 34, Skopje, 1984., 165-170.

⁷⁰ B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Zagreb, 1982., 2 i Indeks osobnih imena (nomina). Spomenimo i to da je upravo Ivan najčešće kršćansko ime od 12. stoljeća nadalje, pisano hrvatskom jezičnim oblikom, na epigrafičkim glagoljskim spomenicima, u kojima inače učestalost pojave kršćanskih hrvatskih imena ide sljedećim redoslijedom: Ivan, Petar, Miha, Marko...

⁷¹ B. FUČIĆ, nav. dj., 44.

⁷² Isto, 281.

⁷³ B. FUČIĆ, *Glagoljski lapidarij u Valumu*, Vaľun, 1988., 16.

2. ABATI PETRI

⁷⁴ To je proces koji se u latinskom jeziku prati još od kršćanskih spomenika kasne antike do u razvijeni srednji vijek, a što u srednjovjekovnom latinitetu dovodi do stvaranja novih jezičnih oblika, tzv vulgarnolatinskih. (Usp. P. SKOK, *Pojava vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije (= Pojava)*, Zagreb, 1915.).

abati. Gledano s aspekta klasične latinske fleksije, sintagma *abati Petri* očituje nedosljednosti u deklinaciji, što je pojava koja se u ranom srednjem vijeku općenito zapaža u svim deklinacijama, a najočitija je u izjednačivanju genitiva i dativa jednine.⁷⁵ Tako se apozicija često ne slaže u padežu s imenicom na koju se odnosi što, po svemu sudeći, pokazuje i navedeni izraz gdje je došlo do izjednačavanja padeža, odnosno miješanja genitiva i dativa. Prema tome, padežno loše složeni sklop apozicije i imenice (*abati Petri*), u ispravnom obliku glasio bi *abbati Petro*, u funkciji i značenju latinskoga dativa koristi (*dativus commodi*). Takvo tumačenje pružilo bi osnovu da se dosadašnji dio razmatranog teksta *Ivan ivpanus abati Petri* objasni kao izraz koji navodi da je župan Ivan "nešto" načinio u korist opata Petra. Shvaćeno, pak, u širem smislu taj bi se sintagmatski sklop mogao protumačiti i kao vremenski konotirani izričaj; kao svojevrsna supstitucija onih izraza koji se u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj epigrafici i diplomaciji najčešće bilježe putem formule tipa *sub tempore* ili *temporibus*.⁷⁶ Stoga bi izraz *abati Petri* u širem značenju čak implicirao i pojam *sub tempore Petri abbatis* što bi u hrvatskome kazivalo da se događaj (čin) zabilježen u natpisu, zbio dok je na funkciji župana (sc. kninskog) bio Ivan, a opatom Petar. Da potkrijepimo razmišljanja, navest ćemo neke primjere izvan epigrafičke građe. Primjerice u ispravi iz 1070.-1076. godine, donosi se popis zemalja koje je samostan sv. Ivana Rogovskog pribavio za vrijeme opata Petra,⁷⁷ a što je razvidno iz izraza *...sub tempore Petri abbatis...* ili *...et hoc sub tempore abbatis Petri...*; nadalje iz riječi *...et hoc sub tempore Lupi (Madii) abbatis...*,⁷⁸ ali i iz rečenice *...hanc terram uero conatus est auferr Petri abbati Stressina Berberistich suiique parentes*.⁷⁹ Kao što se u navedenim diplomatskim ispravama pred konac 11. stoljeća, razumljivom formulacijom željelo izraziti i naglasiti da su zaslugom samostanskih poglavara Petra, Madija, Lupa namaknuta dobra na korist samostana Sv. Ivana Biogradskog, tako je lapidarnom kratkoćom u kamenu sastavljač našeg natpisa htio dati do znanja da je "djelo" ostvareno zaslugom donatora - župana Ivana i marom samostanskog opata Petra. To bi, shvaćeno u vremenskim relacijama, značilo da je načinjeno djelo realizirano u vrijeme dok je županom bio Ivan, a na čelu samostana opat Petar.⁸⁰ Sastavljač i izvođač natpisa svakako su dobili zadatak da u natpis u kamenu unesu podatke o događaju, jamačno vezanom za stjecanje nekih nekretina (posjedi, dobra, kuće) što ih je za samostan pribavio opat Petar. Takvi i slični zapisi poput ovoga na arhitravu iz Uzdolja, vrijedili su u to vrijeme i kao akt o darovanju, ali i kao "vlasnički list", odnosno javna potvrda o pravima nad posjedovanim dobrima.

Valja istaknuti činjenicu da do pronalaska razmatranog uzdolskog natpisa starija hrvatska epigrafika ne bilježi tekst koji donosi podatak o nekom darovnom činu - donaciji što se ostvaruje na relaciji župan - opat, pa je po tome ovaj natpis zasad jedinstven primjer takvog teksta u starohrvatskom epigrafičkom korpusu, iako su slični slučajevi u diplomatskim vrelima izdašno potvrđeni i to poglavito tijekom 2. pol. 11. stoljeća. Stoga, kom-

⁷⁵ P. SKOK, *Pojava...*, 80-81.

⁷⁶ Usp. najcjelovitije sačuvani primjer na Višeslavovoj krstionici: *sub tempore Wissasclavo duci* (umjesto *Wissasclavi ducis*) ili vremensku sintagmu *temporibus domno Branimeru* (tj. *domni Branimiri*) na Teudebertovu natpisu iz Nina (V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 205, 207.)

⁷⁷ *CDI*, 148-149.

⁷⁸ *CD, I*, 156.

⁷⁹ *CDI*, 149.

⁸⁰ Radi ilustracije navodimo jedan kasniji srednjovjekovni natpis iz kojega se vidi da su radnje, točnije uređenje i obnova samostanske crkve uslijedile pod upravom opata, u ovom slučaju opatom Petrom Zadranićem u 1369. godinu *.....per fratrem Petrum de Jadra Dei et Apostolica gratia humilem abbatem dicti loci...* (Usp. F. RADIĆ, O benediktinskom samostanu i crkvi SS. Kuzme i Damjana u Tkonu na otoku Pašmanu, *SHP*, god. III., br. 2, Knin 1897., 66-67).

plementarnost dvaju izvora, natpisa i rukopisnog teksta, koji se odnose na problematiku uzdoljskog natpisa, nedvojbeno osnažuje pojavu kao takvu, što je još jedan valjani razlog da razmatrani tekst iz Uzdolja ne datiramo u razdoblje ranije od poodmaklog 11. stoljeća.

Prisjetimo se da se u poznatom korpusu starije hrvatske epigrafike među svjetovnim slojem darovatelja javljaju mahom vladari-knezovi (*dux, comes, dux magnus, rex*), zatim župani (*iuppani*) i tepčice (*tepčci*) kao visoki državni službenici.⁸¹ Među crkvenim osobama to su opati (*abbates*) ili svećenici (*presbiteri*) koji sudjeluju u činu darivanja i posvećivanja materijalnih dobara. To čine kao posrednici u realizaciji donacije koja dolazi od neke više svjetovne vlasti, konkretno hrvatskog kneza,⁸² ili kao subjekti osobnih zavjeta, poput opata na natpisu na krsnom kladencu s Kapitula⁸³ te radnji povezanih uz usko liturgijsku konsakraciju crkve.⁸⁴ Važno je, međutim, naglasiti da je u prvotnom slučaju isključivo riječ o osobnim, privatnim donacijama i dedikacijama tadašnjeg imućnijeg sloja svjetovnih osoba u okviru vlastitih posjeda, najčešće obiteljskih zavjetnih crkava. Slijedeći pritom praksu darivanja i posvećivanja materijalnih "svetih dobara" koja se iskazuje među vladarima još od kneza Mislava početkom 9. stoljeća - župani, poput bribirskog Pristine, kninskog Gostihe ili inih drugih što se spominju u dokumentima, podižu na svojim velikaškim posjedima obiteljske, privatne zadužbine, i u tim prilikama ostavljaju trajne potvrde, mahom zapisane na oltarnim ogradama u crkvama. Čini se da u natpisu iz Uzdolja ipak nije riječ o takvoj vrsti donatorskog zapisa, no potpuniji odgovor na to pitanje jamačno valja potražiti u narednoj, završnoj sintagmi u tekstu koja glasi *iupanvs abirit*.

U latinskim dokumentima također se ne susreću podaci o županskim darovnicama samostanskim starješinama koje su ranije od sredine 11. stoljeća. Naprotiv, od spomenutog vremena, točnije od doba kralja Petra Krešimira IV., takvi primjeri su sve učestaliji. U listinama se bilježe samostanske stečevine dobivene od predstavnika svjetovne vlasti,⁸⁵ što je očigledno posljedica društvenih i gospodarskih prilika u tadašnjem hrvatskom kraljevstvu druge polovice 11. stoljeća, a što usporedo prati dotad najveći uspon samostana na tlu Hrvatske i Dalmacije. Samostanski opati nabavljaju zemlje do kojih dolaze kupnjom ili poklonima-donacijama te na taj način rješavaju probleme izgradnje i popravka crkava, širenja i održavanja imanja. Donator je kralj koji dariva zaslužne opate, a sve češće i župani, kao kraljevi predstavnici i velikaši sa sve većom vlašću, što se zorno očitava na stranicama kartulara biogradske opatije Sv. Ivana Rogovskog i u Sumpetarskom kartularu.⁸⁶ Čini se da se već zrele posljedice takvog stanja, na izmaku ranoga srednjeg vijeka zrcale i na našem natpisu iz Uzdolja. No, o tome podrobnije u nastavku.

Iza sintagme *abati Petri* ponavlja se riječ *iupanvs* koja je potpuno čitljiva. Potom slijedi *abiri* što se također jasno čita, a iza njege se vide još dva znaka-sitne okomite haste, plitko uparane u kamen i zbijene pri kraju natpisnog polja. Ono je na tom mjestu grubo obrađeno, pa se u prvi mah ne razaznaje o kojim se

⁸¹ V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 295-299.

⁸² Ž. RAPANIĆ, *Donare et dicare* (O darivanju i zavjetovanju u ranom srednjem vijeku), *SHP*, III/14, Split, 1984., 159-181; V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 302-304.

⁸³ *Usp. bilj.* 67 i 68.

⁸⁴ V. DELONGA, *nav. dj.*, 199, kat. br. 169, Tab. LXVI.; ISTA, *Predromanički spomenici iz crkve Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, PPUĐ*, 35 (*Petriciolijev zbornik I.*), Split, 1995., 318-321.

⁸⁵ *Usp. C D I.*, 130, br. 96.; 155, br. 120. Također o toj problematici vidi: F. RAČKI, *Nutarnje stanje u Hrvatskoj prije XII. st.*, Zagreb, 1894., 206; N. BUDAK, *Prva stoljeća ...*, 50-151; I. GOLDSTEIN, *Rani srednji vijek...*, 407-408.

⁸⁶ Da se takva praksa zadržala se i dalje u feudalnom obalnom zaleđu pod vlašću ugarsko-hrvatskih Arpadovića, ilustrira jedan od primjera, iz godine 1166. što donosi podatak o lučkom županu Kuzmi koji dodjeljuje dio posjeda u Kamenjanima zadarskom samostanu Sv. Krševana (*Usp. T. SMIČIKLAS, C D II.*, Zagreb, 1904., 107.).

3. IVPANVS ABIRIT

znakovima-slovima točno radi. Međutim, pomnijim praćenjem duktusa tih znakova, poglavito u odnosu na stil klesanja ranijih grafema, prvi znak bi se mogao rekonstruirati u slovo *T* i to prema analogiji s ostalim *T* koji se dvaput javljaju u prethodnom dijelu natpisa. No, za uspješno uklesavanje vodoravne haste slova (*T*) praktički da i nema mjesta i pogodne ravne plohe, pa se ona koso zbija uz sam kraj grubog i otučenog polja. Navedene pojedinosti daju osnove da se zadnja riječ u tekstu pročita kao *abirit*. Sitna, pak, blago skošena crtica na kraju, možda ima funkciju završne interpunkcije (točke).

U odnosu na sklop koji joj prethodi, tj. *Ivan iupanvs abati Petri*, čitava završna sintagma *iupanvs abirit* djeluje na prvi pogled, gramatički i sintaktički, nezgrapno te jezično nejasna, što ona uistinu i jest. U potpunosti odudara od klasične latinske konstrukcije, a ne uklapa se ni u prosječno razumljiv jezični formular, najčešće zastupljen u ranosrednjovjekovnim natpisima od 9. do 11. stoljeća. No, unatoč tome, pozornijim razmatranjem izričaja *iupanvs abirit*, posebice riječi-glagola *abirit* koji, pripomenimo, nije dosad zamijećen u jezičnom repertoaru istočnojadranske ranosrednjovjekovne epigrafike, vidi se da i u toj, nezgrapnoj sintaksi i spontano složenom tekstu, logički smisao i unutarnja veza ipak postoje.

Abirit je glagolski oblik od *abeo*, 4., što u doslovnom prijevodu znači otići, napustiti mjesto, a sadrži i više drugih značenja, kao napr. odstupiti od čega, prijeći komu ili k čemu, na koga ili na što.⁸⁷ Glagol *abire* ujedno je i sinonim glagolima: *cedere*, *concedere*, *decedere*, *discedere*,⁸⁸ koji uz osnovno značenje: otići iz, odstupiti od čega, znače i ustupiti nekome nešto, primjerice */de/cedere alicui*. Tako se u potonjem značenju isti glagol javlja i u sintagmi *decedere de bonis* što znači ustupiti nekome dobra.⁸⁹ Slično je i s glagolom *concedere*, jednim od sinonima glagola *abire*, koji se pojavljuje u sintagmi *concedere agros alicui* u značenju: ustupiti (prepustiti, dati) zemlje.⁹⁰ U citiranom hrvatsko-latinskom enciklopedijskom rječniku, kao sintagma glagola *cedere* (važan je, jer je i taj sinonim za *abire*!) također se navodi *cedere in iure* u značenju: izvršiti ustupanje prava, kao i izraz *cessio in iure* što u juridičkom smislu znači: ustupanje i prijenos posjeda na drugoga.⁹¹ Drukčije kazano, to je ono što bi se današnjim, suvremenim rječnikom nazvalo koncesijom kojom neka vlast (lokalna, državna...) daje svoja dobra nekome, instituciji ili pojedincu, na upravljanje, odnosno korištenje. Navedena značenja glagola *abire* i njegovih sinonima mogu se potkrijepiti i tumačenjima što ih nudi I. Belostenec u svom iliričko-latinskom rječniku, tiskanom 1740. godine, što znači više od sedam desetljeća nakon njegove rukopisne verzije. Tu se, kao osnovni jezični i značenjski ekvivalent glagolu *abire* navodi glagol *discedere*.⁹²

No, jezično gledano izraz *abirit*, onakav kakav je uklesan na natpisu, odlikuje se vrlo neuobičajenim gramatičkim oblikom. S obzirom da je riječ o složenici glagola *eo*, *ire*, *ii*, *itum*, *abirit* je u tekstu gramatički netočno napisan u odnosu na pravila klasične latinske konjugacije. Mišljenja smo da je *abirit* iskrivljeni konjunktiv imperfekta glagola *abire*, a koji bi u tom obliku trebao glasiti *abiret*, pa je zacijelo došlo do pretvaranja vokala *e* u *i*, što je već uobičajena pojava u latinskoj fonetici za doba u kojem je tekst pisan.⁹³

⁸⁷ M. DIVKOVIĆ, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1984., 4; J. MAREVIĆ, *Hrvatsko-latinski enciklopedijski rječnik I*, Zagreb, 1997., 1443.

⁸⁸ M. DIVKOVIĆ, nav. dj., 175, 217, 277, 316.

⁸⁹ J. MAREVIĆ, nav. dj., II., 2760.

⁹⁰ M. DIVKOVIĆ, nav. dj., 217.

⁹¹ J. MAREVIĆ, nav. dj., II., 1845; M. DIVKOVIĆ, nav. dj., 181.

⁹² J. BELLOSZTENECZ, *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatium aerarium*, Zagreb, 1740. (reprint, 1972.), 3 (*abire*); usp. *discedere* na str. 449.

⁹³ P. SKOK, *Pojava...*, 13-15.

Na temelju prethodne raščlambe, a imajući u vidu nekorektno napisan glagolski oblik *abirit*, sintagma *iupanus abirit* mogla bi se slobodnije prevesti kao: *župan ustupaše dobro (posjed)*, pa bi ukupan tekst natpisa: *Ivan iupanus abati Petri iupanus abirit*, u hrvatskome jeziku imao sljedeći smisao: *Župan Ivan opatu Petru, župan posjed (dobro) ustupaše* (odnosno *ustupio je*). Tekst, iako napisan suhoparno, gotovo nabacivanjem činjenica i nepotrebnim ponavljanjem riječi, nedvojbeno pokazuje da je njegov sadržaj potvrda o darovanju, točnije o ustupanju posjeda (sc. zemljišta, zgrada, crkve i sl.) samostanskom opatu. Ukratko, to je dokument kojim se obavlja prijenos posjeda s jednog vlasnika na drugoga, što znači sa župana na opata, tj. na samostan.

Natpis neizbježno navodi na potrebu da se informacija koja se u sadržaju veže uz županovu darovnicu opatu Petru pobliže razmotri, odnosno da se utvrdi o kojem bi opatu u natpisu moglo biti riječi i o kakvoj vrsti donacije.

Sagledamo li spomenik u topičkim relacijama, poglavito u odnosu na blizinu Knina, odnosno velike benediktinske opatije Sv. Bartolomeja na kninskom Kapitolu, koju od Uzdolja dijeli neznatna razdaljina od tek deset kilometara, ništa ne priječi da u sintagmi *abati Petri*, u natpisu iz Uzdolja, prepoznamo upravo stariju spomenutog kraljevskog samostana Sv. Bartolomeja na Kapitolu - opata Petra (*Petrus*), kojemu, osim spomena u ovom natpisu, ne nalazimo imena u sačuvanim rukopisnim tekstovima.

Dosadašnji izvori, do pronalaska ovoga natpisa, nisu pružili podatke koji bi upućivali na to da je u ranosrednjovjekovnom Uzdolju postojala neka područna samostanska *cella* u kojoj bi obitavao dio redovnika kapitulske opatije ili da je tu, pak, postojalo kakvo samostansko imanje. Osim materijalnih arheoloških potvrda iz doba kneza Muncimira koje ukazuju na vladarsku vilu, sa zadužbinskim kompleksom roda Trpimirovića iz konca 9. i poč. 10. stoljeća,⁹⁴ te nekih kasnijih rustičnijih dogradnji i preinaka na oltarnoj ogradi tijekom 11. stoljeća,⁹⁵ zasad nisu sačuvani arheološki ili drugi pisani pokazatelji koji bi na to upućivali. Da se ipak i u poodmaklim godinama ranoga srednjeg vijeka na prostoru Uzdolja formira aglomeracija tipa samostanskog posjeda, odsada nas upozorava natpis zabilježen na opisanom arhitravu-nadvratniku.

Benediktinski samostan na Kapitolu i *villa* u Uzdolju funkcionirali su, svaki u svom svojstvu, pod okriljem vladara Trpimirovića; kapitulski samostan moguće još od vremena Trpimira, a nedvojbeno za Držislava i članova Krešimirove obitelji, otkada uživa posebnu kraljevu zaštitu. Sličan položaj imalo je, po svemu sudeći, i naselje ranosrednjovjekovnog Uzdolja, kao *villa* u sklopu vladarskog posjeda koja se, doduše, ne spominje u dokumentima, ali je potvrđena arheološkim izvorima. Pokušamo li u kontekstu tih dvaju lokaliteta sagledati i natpis nađen u Uzdolju, koji smo sadržajno raščlanili u prethodnom dijelu ovoga rada, očigledno je da taj tekst registrira čin kojim župan Ivan obdaruje Petra, nadstojnika kapitulske opatije, a koja se nalazi na području pod njegovom, tj. županovom upravom, jurisdikcijom. Drugim riječima Petar stječe za svoju samostansku zajednicu nova materijalna dobra, širi samostanski posjed, u opsegu koji nam nije točno

O samostanskom imanju u Uzdolju

⁹⁴ V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 155-157; Tab. LII., 118-119.

⁹⁵ Isto, 158-160; Tab. LIII., 120-124.

poznat, ukratko, dobiva pravo na dobro u selu Uzdoľje. No, takav "akt" o darivanju jedan je župan mogao ostvariti na teritoriju i u mjestu nad kojima je imao prerogative potpune ovlasti i uprave; u to vrijeme jedino kao kraljev župan koji se brine o vladarskim-kraljevskim posjedima i zadužbinama. Naime, sva dobra koja su pripala vladaru kao obiteljska baština ili kao državno vlasništvo naslijeđeno s krunom, nadzirao je jamačno župan, u konkretnom slučaju onaj kninski, usmjeravajući prihode s posjeda u dvorsku blagajnu. Sva je vjerojatnost da će takve pojave učestati u razdoblju već uznapredovale feudalizacije, a osobito u vrijeme slabljenja središnje vlasti, usporedno s gašenjem hrvatske narodne dinastije, tj. u prijelomno doba prije konačnog političkog nastupa Arpadovića. Tada i briga oko održavanja i ubiranja prihoda s vladarskih imanja, o kojima je izravnije skrbio vladarski dvor, gotovo posvema prelazi na hijerarhijski najviše predstavnike vlasti na terenu, na župane, u kojoj se uloži javlja i župan Ivan spomenut u natpisu na nadvratniku iz Uzdoľja.

Njegova, u kamenu zapisana darovnica o "koncesiji" samostanu Sv. Bartolomeja, zastupanom po njegovu opatu Petru, podudarna je s onim materijalnim donacijama što ih u korist samostanskih opata, od sredine 11. stoljeća, provodi u gradovima svjetovna vlast ili hrvatski kralj, odnosno gradska posjednička aristokracija, koja obdaruje samostane novim zemljišnim posjedima.⁹⁶ Izvan gradova, u ranofeudalnom hrvatskom zaleđu, u poodmaklom 11. stoljeću, u takvoj se uloži javljaju predstavnici gospodarski i politički ojačalog sloja kraljevih župana i posjedničkog sloja slobodnih seljaka.⁹⁷ Da je i u Uzdoľju postojalo imanje (posjedi) koje je, kao bivša baština Trpimirovića, po darovnici župana Ivana promijenilo vlasnika i pripalo benediktinskom samostanu Sv. Bartolomeja na Kapitul, otkriva opisani natpis na preklesanom natpisnom polju arhitrava, neke već demontirane predromaničke oltarne ograde iz 9.-10. stoljeća. Posluživši vjerovatno za nadvratnik, možda na samoj crkvi, ili na nekom tada dograđenom objektu, natpis je donio upravo potvrdu o činu kojim nekadašnje zemlje Trpimirovića, posredstvom kninskog župana Ivana, prelaze u ruke samostana, zastupanog po njegovu opatu Petru. Otada je *villa* u Uzdoľju opatov posjed - "*villa domini abbati*", svojevrsno samostansko vlastelinstvo s gospodarskim površinama (sjenokošama, pašnjacima, izvorima i šumom), kmetovima i njihovim obiteljima, te pripadajućim zgradama i crkvom Sv. Ivana. Tim dobrom odsad će upravljati opat, tijekom vremena moguće i preko posebno ovlaštenog upravitelja, poput crkvenih župana ili galdala u komunalnim sredinama.⁹⁸ To je, izgleda, onaj posjed što će u neko kasnije vrijeme, nakon utruća kapitulske opatije, u datim okolnostima (!) pripasti kninskom biskupu; pretpostavljamo ono isto srednjovjekovno dobro s kojega ban Emerik Lacković otima prihode, a o čemu nas obavještava dokument iz 1386. godine.⁹⁹

⁹⁶ Usp. primjere u *CDI*, 93, 109, 122, 135, 181, 183, 187.

⁹⁷ Usp. također primjere u *CDI*, 119-120, 126, 131, 130, 147, 169.

⁹⁸ Institucija župana u okviru crkvene organizacije ima svoj prvi pisani trag u dijelu Sumpetarškog kartulara gdje se u dokumentu iz 1187. godine spominje župan samostana Sv. Petra imenom *Talmazzo (Talmatius) (...Talmatius sancti Petri iupanus...)* koji je obnašao funkciju samostanskog župana i advokata-pristava tj. "upravitelja gospodarstva i svih posjeda manastira, kao intervenijent u korist manastirskih interesa (Usp. V. NOVAK - P. SKOK, *Supetarski kartular...*, 185 (97, 98))." Ta se funkcija prati i kasnije, sve do novoga vijeka, pa ilustracije radi navodimo podatak o županu ninske crkve (sc. biskupije) Radoslavu Utišeniću iz početka 14. stoljeća, a gdje je očito riječ o upravitelju crkvenih objekata i imovine u smislu kasnoantičkih i kasnijih srednjovjekovnih *procuratores aeclesiae* (Usp. I. PETRICIOLI, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 16-17, Zadar, 1969., 346; V. OMAŠIĆ, Iz prošlosti Podstrane, Zbornik: *Podstrana od davnine do naših dana*, Podstrana, 1991., 100.).

⁹⁹ Usp. bilj. 14.

O jeziku natpisa

Natpis je u cjelini rustičan, kako grafijom tako i jezikom. Mnogi detalji u natpisu, na temelju kojih bi se tekst mogao lakše interpretirati, ostali su neizrečeni ili, pak, sintaktički i gramatički nedovoljno vješto složeni, te grafijski nespretno uklesani.

Morfologija i fleksija pokazuju oskudno poznavanje latinskog jezika. *Lectio difficilior* što ju uzrokuje krnja i zbrkana sintaksa, praćena značenjski i gramatički neuobičajenim glagolskim oblikom (*abirit*), pridonosi nedovoljnoj jasnoći teksta. U natpisu nema onog stereotipnog nizanja jezičnih formuli što je, bez obzira na prateće gramatičke nepravilnosti, općenito odlika ranosrednjovjekovnog jezičnog formulara u latinskim epigrafima. Sastavljač teksta navodi činjenice koje se tiču predmeta (radnje, događaja) na koji se natpis odnosi, a da ih međusobno ne veže čvršćom gramatičkom vezom, što ostavlja dojam da je pisaru latinitet pomalo stran. Spontano formulira pojmove i krajnje pojednostavljeno ih niže u rečenični izričaj. Kao u kakvom brzojavnom tekstu lakonski se navode činjenice koje se tiču radnje-događaja, u našem slučaju to je imenovanje subjekata-protagonista, pri čemu ne vodi računa o formalnoj gramatičkoj točnosti koja u latinskom jeziku bitno utječe na sadržaj. Procjenjujući jezičnu i gramatičku korektnost natpisa, reklo bi se da je napisan gotovo u "barbarskoj" maniri latinskih epigrafa i grafita iz podmakle antike kada su se rušila sva dotadnja klasična pravila književnog jezika pod sve jačim utjecajem živih govora.

Epigrafička grada u ranom srednjem vijeku u najvećem broju spomenika ne pokazuje težnju da se gramatička forma podredi smislu. Naime, leksička i gramatička pravila su toliko razbijena i postupno pretočena u nove jezične i vanjsko-formalne obrasce da se počesto smisao *implicite* otkriva, u nj se proniche logički, uspoređivanjem. Čini se da je upravo taj, formalno antistilski i antigramatički način pisanja došao do izražaja i u ovom natpisu iz Uzdolja. Takve tekstove valja nastojati shvatiti po smislu i logici njihova sastavljača, ne gledati ih onakvima kakvi bi trebali izgledati, već valja pronicati u motive sredine, društvene potrebe i logiku, te namjere ljudi onoga doba. Stoga sve takve i slične promjene što ih je ranije u odnosu na latinitet klasične antike iskazivao tzv. vulgarni latinski jezik kasne antike, nastavio se u srednjovjekovnoj latinštini na predromaničkim natpisima Hrvatske i Dalmacije, a što je samo slika ukupne dekadanse klasičnog jezika i pretvorbe u novi jezik - sav taj poremećeni red, pretvara se u ljudskoj svijesti i djelovanju u novi sustav govorenja i pisanja. Neke od tih novih osobina ući će i u jezik latinskih natpisa Hrvatske na samom izmaku 11. stoljeća. Uzdoljski natpis, o kojem je ovdje riječ, to će zorno pokazati; spontano izrečeni pojmovi i misli što se unose u latinski tekst slijede "sintaksu" govornog jezika; imena, poput onog kršćanskog župana Ivana, počinju se pisati i u čistim oblicima drugog - hrvatskog jezičnog sustava koji usporedno živi, uz službeni latinski, u govoru puka. To su sve fenomeni "novog" sustava, sve prisutnije naznake latinsko-hrvatskog jezičnog suživota na koncu 11. stoljeća zbog čega elementi dvojezičnosti, latinske i hrvatske, ostaju tada zabilježeni na natpisima u kojima smisao jedino mora biti izrečen kao činjenica, bez nekog gramatičkog reda i neovisno o formalno-jezičnim zakonitostima. To će možda najbolje ilustrirati tekst creške Valunske ploče: *Teba sin vnuk Juna/Techa et filius eius Bratobna et Iunna nepus eius*, ujedno i najstariji natpis glagoljske pismenosti.¹⁰⁰ Na hrvatskim prostorima, glagoljica, kao slavensko

¹⁰⁰ B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Zagreb, 1982., 354-355.

pismo, tada mahom u gornjojadranskom primorju, a sporadično i u dalmatinskom zaleđu, već prodiru u liturgiju i u javni život izvan crkve, pa time i u kategorije pisane građe, što dovodi do toga da elementi dvojezičnosti, latinske i hrvatske, ostaju zabilježeni na natpisima. Pogledajmo samo najstariji sloj glagoljske epigrafike pa ćemo vidjeti da je sintaktička slika i konstrukcija jezičnog izraza, tj. "govor" natpisa iz Uzdolja, toliko blizak nekima od glagoljskih, hrvatskih tekstova ranoga sloja (11.-12. stoljeće), primjerice krčkom natpisu, koji je u 11. stoljeću bio uklesan hrvatskim jezikom i starom, oblom glagoljicom. Prvotno je stajao na nekoj redovničkoj crkvi ili na samostanu monaha-glagoljaša u gradu Krku, jer se u njemu kao graditelji spominju opat Majo i redovnici, koji odreda imaju hrvatska narodna imena: Radonja, Rugota, Dobroslav. Pretočen u današnji hrvatski književni jezik na natpisu piše: *Se zida Maj opat i Radonja, Rugota, Dobroslav*.¹⁰¹ Tako je u Grdoselu, u srednjoj Istri, na jednoj od danas porušenih crkava stajao fragmentarno sačuvani glagoljski natpis iz 12. stoljeća iz kojih se riječi: *oltare/svetama/...Golob s Tina...na/ a Pangrac..* u nabacanim riječima, bez glagola ili veznika kao sponâ, nazire da je na natpisu bila zabilježena posveta nekog oltara u čast dvjema sveticama i da je u to vrijeme upravljao crkvom pop Golob iz Tinjana, kapelan grdoselskog kneza Pankracija.¹⁰² Opet smo u prilici upozoriti na suhoparno nizanje činjenica u duhu rustične sintakse kojoj se maniri, svojom doista šturom jezičnom konstrukcijom, vidno približio i latinski natpis *Ivan iupanvs abati Petri iupanvs abirit* iz Uzdolja, riječima koje bi u duhu prvih, gore uspoređivanih glagoljskih zapisa u kamenu, u hrvatskom otprilike ovako zvučale: Ja župan Ivan, opatu Petru, župan dobra ustupaše.

Zaključimo! Natpis iz Uzdolja s imenima župana Ivana, donatora i opata Petra, darovane osobe, nova su potvrda uočenim i poznatim tradicijama donatorske formule, odnosno načina imenovanja subjekata u epigrafičkim spomenicima latinojezične pismenosti u ranom srednjem vijeku u Hrvatskoj. Uzdoljski natpis slijedi stil poznatih tekstova, ali istodobno i odmiče od dotadašnjeg uhodanog formulara kakav pratimo od Gostihina donatorskog natpisa, pa Pristinina, Godečajeva i Rastimirova, možda i Zdedragova iz Otrisa, zatim natpisa knezova Muncimira i Držislava, Branimira iz Šopota ili dedikacija crkvenih osoba, poput natpisa opata Teudeberta iz Nina.¹⁰³ Štoviše, po takvim, za donatorske starohrvatske natpise tipičnim izrazima, bilo u jeziku, stilu i konstrukciji teksta, natpis je prepoznatljiv i opredjeljiv korpusu starije hrvatske epigrafike nastale na latinskom jeziku. No, istodobno je potvrda jednog stanja što ga je dosegla starija hrvatska epigrafika, a s njom i latinitet u cjelini, na koncu 11. i poč. 12. stoljeća u završnoj fazi svog razvitka unutar ranosrednjovjekovne epohe. Iako, s jedne strane, ta ista latinska hrvatska epigrafika u uže vladarskom-dvorskom ozračju dosiže svoj kvalitativni, sadržajni i jezično-formalni apogej,¹⁰⁴ da bi uskoro potom, u sredinama izvan vladarskog kruga čak i istodobno, jasno počela pokazivati pravce razdvajanja, a time i stanovite rustifikacije. To će se, u formi i jeziku, prvenstveno odvijati pod rastućim pritiskom sve veće afirmacije slavenske, glagoljske i zapadnoćiriličke, pismenosti te govornog jezika hrvatskog puka. Zanimarimo li trenut-

¹⁰¹ Isto, 223-224.

¹⁰² Isto, 168-169.

¹⁰³ Usp. bilj. 81 i 82.

¹⁰⁴ V. DELONGA, Ranoromanički natpisi u latinskoj epigrafici Kraljevske Hrvatske (= Natpisi Kraljevske Hrvatske...), *Izdanja HAD-a*, 15., Zagreb, 1992., 331-354; ISTA, *Latinski epigrafički spomenici...*, 336-337.

no vrlo naglašenu hrvatsku antroponomastičku komponentu (Ivan), gotovo da natpis svojim ukupnim izrazom navješćuje onu oblikovnu, sadržajnu i jezičnu razinu što će ju uskoro iskazati tekstovi na kamenu nastali na pragu hrvatske pisane povijesti na narodnom jeziku, tj. spomenici čisto hrvatskog jezičnog obilježja pisani glagoljicom. To je sama razmeda dviju pismenosti, a prizvući tog fenomena, prema našem viđenju, već se osjećaju i u latinskom tekstu na nadvratniku iz Uzdolja.

U tom bi kontekstu postao saglediv, zacijelo kontroverzni, ćirilicko-glagoljski natpis na ulomcima ranoromaničke skulpture iz samostana Sv. Bartolomeja na Kapitolu u Kninu,¹⁰⁵ što se javlja u ozračju jakog latinskog programa na relaciji Rim-Split-Knin, između 70-ih i 80-ih godina 11. stoljeća. Latinski karakter opatije tijekom ranoga srednjega vijeka uopće nije sporan; utemeljena vjerojatno već za Trpimira, a od Krešimira zasigurno pod posebnim patronatom hrvatske vladarske loze, vjerodostojno je mjesto za izdavanje i ovjerivanja latinskih isprava.¹⁰⁶ Latinski reformni program, službeno proklamiran od Rimske crkve, koji transmisijom preko splitske metropolije inzistira na jedinstvenosti i na čistoći latinskog jezika, dopro je do kninske hrvatske prijestolnice i dvorskog biskupa u Biskupiji, što je imalo vidna odraza u velikim graditeljsko-kiparskim intervencijama u Biskupiji i Kninu.¹⁰⁷ Unatoč rečenomu, kao i činjenici da je Zvonimir, "odrekavši se" veze s glagoljašima u Dalmatinskoj Marki, politički zdušno pristao uz latinske reformiste,¹⁰⁸ gdje je u srednjodalmatinskom zaleđu jedino pravo samostansko uporište mogao naći u latinskoj benediktinskoj opatiji na Kapitolu, ipak, pretpostavljamo, s njegovom smrću i slabljenjem jake latinske struje, pred sam konac 11. stoljeća, uz dotada reprezentativni latinski jezik crkvene i svjetovne elite, u samostanski milje sporadično prodiru i *littera sclavonica* kao element lokalne sredine, koji će potvrditi pravilo o jeziku i pismu kao živim komponentama, koje u običnoj praksi često idu mimo aktualnih, službenih programa.

Pokušat ćemo, na kraju, objediniti dosadašnja zapažanja stvorena na temelju razmatranja epigrafičkog teksta.

1. Natpis na arhitravu predromaničkih stilskih odlika 9.-10. stoljeća, epigrafički je palimpsest u kojem su raspoznaju tragovi poništenog starijeg natpisa s dijelom riječi *VIRGIN(inis)? ni?*,... itd.) i mlađi, naknadno uklesani tekst koji zauzima gotovo čitavu dužinu preklesanog arhitrava i u kojem piše: *IVAN IVPANVS ABATI PETRI IVPANVS ABIRIT*. To je natpis što bilježi darovnicu kojom kninski župan Ivan poklanja Petru, opatu samostana Sv. Bartolomeja na Kapitolu, posjed u Uzdolju.

Likovne komponente (kuke) i funkcionalni elementi arhitrava (žlijebovi, utori) te skromni tragovi starijeg teksta, uvjerljivo svjedoče o dvojnoj uporabi arhitravne grede, kao i o dobu nastanka mlađeg natpisa tj. teksta o darovnici župana Ivana samostanskom opatu Petru. Do uklesavanja potonjeg natpisa došlo je u razdolju nakon demontiranja oltarne ograde u nekoj crkvi, u kojoj se arhitrav dotada nalazio kao sastavni dio trabeacije, izrađene u 9.-10. stoljeću. S obzirom da su arhitravi takvih formalno-likovnih svojs-

¹⁰⁵ B. FIČIĆ, *Glagoljski natpisi...*, 214; T. BURIĆ, Ranosrednjovjekovna skulptura..., Tab. XIII., br. 62-65.

¹⁰⁶ F. SMILJANIĆ, Kapitul kod Knina (=Kapitul), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru (=RFFZ)*, 26 (13), Zadar, 1986.-1987. (1987.), 215-224; N. JAKŠIĆ, O katedralama hrvatske i kninske biskupije, *RFFZ*, 27 (14), 1987.-1988., 115-133; M. MATIJEVIĆ-SOKOL, Struktura i diplomatska analiza isprava Kninskog kaptola, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 36, Zadar, 1994., 69-85.

¹⁰⁷ N. JAKŠIĆ, Romanička klesarska radionica iz Knina (=Romanička radionica), *Peristil*, 24, Zagreb, 1981., 27-33; V. DELONGA, usp. bilj. 105.

¹⁰⁸ N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990., 116-117.

Datacija i zaključak

tava nepoznati u postojećem kiparsko-epigrafičkom ansamblu na Uzdoľju, te s obzirom na činjenicu da je predromanički arhitrav naknadno prilagođen funkciji nadvratnika na nekom od objekata u Uzdoľju, skloni smo pretpostavci da je arhitrav dopremljen iz nedaleke Biskupije, odnosno Kapitula, tj. s jednog od dvaju spomenutih lokaliteta u kninskoj okolici, na kojima su takvi predromanički arhitravi jedino i potvrđeni. To se moglo dogoditi nakon 1078. godine, što bi značilo u razdoblju nakon izradbe, odnosno konsakracije novog kiparsko-epigrafičkog ansambla u zadnjoj velikoj obnovi bazilike Sv. Marije na Crkvini u Biskupiji.¹⁰⁹ Upravo odnos dvaju, u različito vrijeme uklesanih tekstova na arhitravu iz Uzdoľja, od kojih je stariji suvremen likovnom ukrasu 9.-10. stoljeća, pruža čvrsti oslonac zaključku da mlađi tekst, naknadno uklesan na preradenom arhitravu, a u kojem je zapisano: *IVAN IVPANVS ABATI PETRI IVPANVS ABIRIT*, nije raniji od zadnje četvrtine 11. stoljeća.

Podsjećamo, isto tako, da je druga polovica 11. stoljeća vrijeme kada se tekstovi posvetnog i donatorskog obilježja sve rjeđe klešu na crkvenim oltarnim ogradama i uglavnom se prenose na pročelja, dok se u unutrašnjosti crkava takvi natpisi zamjenjuju liturgijskim tekstovima ili, što je još češće, namještaj u interijerima dugo zadržava izgled kakav je imao u predromaničko doba. Može se pretpostaviti da je upravo u jednoj sličnoj zgodi i opisani naš predromanički arhitrav, bio uklonjen iz prvotne crkve (Sv. Marija u Biskupiji; samostanska bazilika na Kapitolu) i nakon preklesavanja prebačen u Uzdoľje gdje je poslužio novoj funkciji nadvratnika. Tu tradiciju postavljanja donatorskih natpisa na pročelja crkvenih zdanja zadržat će tijekom srednjega vijeka također i glagoljski i ćirilski tekstovi uklesani u kamenu.¹¹⁰

2. Analiza je pokazala da natpis koji spominje župana Ivana i opata Petra, po iskazanim sadržajnim i jezičnim obilježjima, predstavlja specifičan oblik darovnice uklesane u kamenu. Riječ je o zapisu o darovnom činu kojim župan Ivan, kraljevski-državni predstavnik u kninskoj županiji, ustupa u vlasnost i na korištenje dotadašnje vladarsko dobro Trpimirovića u Uzdoľju, samostanu Sv. Bartolomeja. Štoviše, to je sažeto i rustično sročeni darovni "list" kojim se opat Petar uvodi u posjed u Uzdoľju, očigledno nakon što je došlo do promjene vlasništva nad tim istim posjedom. Drugim riječima, bila bi to službena potvrđnica u kamenu kojom se utvrđuje darovanje kninskog župana samostanu Sv. Bartolomeja na Kapitolu u Kninu - epigrafički oblikovana *cartula donationis ac confirmationis* kojoj je svrha da pravovaljano zamijeni ili osnaži neku sličnu potvrdu o darovanju zapisanu na pergameni. Predmnijevamo da se događaj uklesan u natpisu zbilo pred sam konac 11. stoljeća, točnije u razdoblju nakon Zvonimirove smrti, kada su zbog društveno-političkog stanja u državi, dotadašnji dijelovi vladarskih posjeda, s pripadajućim zemljištem, tamošnjim naseobinama i crkvama, tj. vladarskim, obiteljskim kapelama, sve više prepušteni na brigu lokalnim velikašima-županima. Za razliku od dotadašnjih oblika donatorskih zapisa u kamenu o privatnim donacijama i dedikacijama hrvatskih župana, što u 9. i 10. stoljeću nastaju u okviru privatnih posjeda spomenutih velikaša, ovakav oblik donatorskog teksta nije, do otkrića natpisa iz Uzdoľja, bio

¹⁰⁹ *C D. I.*, 170.

¹¹⁰ V. DELONGA, Natpisi Kraljevske Hrvatske..., 81, 82; ISTA, *Latinski spomenici...*, 336-337.; ISTA, *Ranoromanički natpisi Splitske...*, 6, 17, 19); E. HERCIGONJA, Povaljska listina i natpis povaljskog praga u Hrvatskoj kulturnoj i književnoj povijesti, *BZ*, 15, Supetar, 1987., 60-77.;

zabilježen u korpusu latinske hrvatske epigrafike 9. - 11. stoljeća.

3. Analiza teksta je pokazala da se radi o specifičnoj formalno-jezičnoj i sadržajnoj strukturi latinskog donatorskog natpisa u kojemu se očituje rustifikacija jezičnog stila i fragmentarnost sintakse što je blisko "općem govoru" najstarijih natpisa hrvatskog jezičnog obilježja, tj. zapisima u glagoljici, nastalima koncem 11. i u 1. pol. 12. stoljeća. Gledano s tog aspekta, opisani natpis iz Uzdolja je vjeran refleks završne faze u ukupnom razvitku starije hrvatske epigrafike, što se prati od njenih prvih početaka oko sredine 9. stoljeća do svršetka u prvim godinama 12. stoljeća. Svjedoči o pravcima rustifikacije u hrvatskoj latinskoj epigrafici, mahom nakon njena kvalitativnog apogeja (tzv. dvorska epigrafika) u doba Krešimirovića, a poglavito za kralja Zvonimira. Potonje tekovine još se sporadično iskazuju u natpisima istog, dvorskog kruga, u kninskoj prijestolnici (natpis iz crkve Sv. Stjepana) te u priobalju (natpis tepčice Ljubimira), kao i u natpisima što nastaju u vodećim gradskim opatijama toga doba (Vekenegin natpis u Zadru), no bit će to ujedno i naznake nastupajuće nove, Arpadovske epohe u srednjovjekovnoj latinskoj epigrafici Hrvatske i Dalmacije.¹¹¹

4. Antroponimijska podudarnost s hrvatskom nomenklaturom u latinskoj diplomaciji 2. pol. i konca 11. stoljeća, jedno je od temeljnih uporišta za dataciju našega natpisa u sam konac 11. stoljeća ili u prijelazno razdoblje 11. u 12. stoljeće. Potvrde za takvo vremensko određivanje pružaju podaci o pohrvaćenim latinskim imenima iz kruga kršćanske svetačke antroponimije u sačuvanim ranosrednjovjekovnim rukopisnim tekstovima, a osobito primjeri iz razdoblja između šezdesetih i sedamdesetih godina 11. stoljeća. To bi mogao biti, po našem sudu, i *terminus ante quem non* za pojavu fonetski i ortografski čistog oblika hrvatskog kršćanskog imena Ivan, koje u svojoj onomastičkoj formuli nosi kninski župan spomenut na natpisu iz Uzdolja.

5. Natpis nije nikada nastajao apstraktno, izvan vremena i prostora, već je uvijek bio povezan s društvenim tijekovima. Stoga i ovaj, nedavno otkriveni natpis iz Uzdolja, može baciti novo svjetlo na neke karakteristične pojave u Hrvatskoj u zrelim godinama ranoga srednjeg vijeka, predstavljajući dopunu rukopisnim tekstovima i dosadašnjim historiografskim zaključcima.

Poznato je, naime, da je snaženjem feudalizma u 11. stoljeću, društveni razvitak Hrvatske krenuo novim tijekom. Dok od Krešimirova i Zvonimirova vremena feudalni odnosi jačaju, kraljevska vlast postupno slabi, a izdiže se sloj lokalnih velikaša-župana. Osim što obnašaju funkcije upravitelja jedne teritorijalne cjeline - županije, župani tu vlast žele pretvoriti i u nasljedno pravo, tako da se u vrijeme koje razmatramo o njima već može govoriti kao o pripadnicima plemstva.¹¹² Vjerojatno se u tom svojstvu, poput kakva lokalnog plemića, pojavljuje i kninski velikaš - župan Ivan, predstavljen u ulozi donatora na natpisu iz Uzdolja.

Vladar uzdiže sloj svojih župana i pristaša poglavito na način da im daruje zemlju, ali i prava na upravu nad zemljištem svoga roda. Na posjedima koji su im nekada pripali kao hrvatskim vladarima, bilo kao obiteljska baština ili možda kao državno vlasništvo naslijeđeno s krunom,¹¹³ Trpimirovići ostavljaju svoje

¹¹¹ V. DELONGA, *Latinski spomenici...* 284, 352-353, kat. br. 68-72; 60; N. KLAJČ - I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar, 1976., 249, XVI-XVII.

¹¹² F. SMILJANIĆ, Prilog proučavanju županijskog sustava Sklavinije Hrvatske, U: *Etnogeneza Hrvata*, Zagreb, 1995., 189-190; N. KLAJČ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971., 392, 394; N. BUĐAK, *Prva stoljeća...*, 156; I. GOLDSTEIN, *Rani srednji vijek...*, 354.

¹¹³ F. RAČKI, nav. dj., 155-156.

“lokalitete” čemu je primjer i posjed-*villa* u ranosrednjovjekovnom Uzdolju. Od sredine 11. stoljeća, nakon što se vladari poput Krešimira, sve više povlače u priobalje, poglavito kada Zvonimir, raniji slavonski ban, počinje zanemarivati ta tradicionalna “mjest”a Trpimirovića - takvo novo stanje pridonosi da brigu o posjedima hrvatske vladarske kuće sve više preuzimaju velikaši-župani u nadležnim područjima.

Takav je, po svemu sudeći, bio i slučaj s vladarskom baštinom u Uzdolju, o kojoj su već u Krešimirovo i Zvonimirovo doba mogli skrbiti i sami kninski župani, kao ovlaštene državni-kraljevi predstavnici. Sve upućuje na to da je i u natpisu iz Uzdolja riječ o jednom takvom činovniku, županu Ivanu. On, međutim, dolazi u priliku da ta materijalna dobra kojima upravlja kao opunomoćeni predstavnik vladara, može i darivati, što je vjerujemo, i suština zapisa na našem arhitravu.

6. Društveno-politička dezintegracija koja je zahvatila Hrvatsku nakon Zvonimirove smrti 1088./9. godine, odrazila se kako na teritorijalnu rascjepkanost, tako i na ukupan život samostanskih zajednica. Shodno tome, osjetila se i u smanjenom opsegu graditeljske djelatnosti te likovnoj i epigrafičkoj produkciji, u odnosu na razdoblje velikih graditeljsko-kiparskih aktivnosti za kraljeva Krešimira i Zvonimira, u Kninu i Biskupiji,¹¹⁴ čemu je zrcalna projekcija i opisani natpis iz Uzdolja.

Činjenica je da je društveno i političko stanje u državi utjecalo i na onodobne medije pismenog komuniciranja. Latinski jezik, službeni jezik hrvatskih vladara i zapadne Crkve, jasan je pokazatelj karaktera javnog i kulturnog života u Hrvatskoj tijekom čitavoga ranoga srednjeg vijeka. Taj jezik, kojim se pišu dokumenti te uklesuju natpisi u kamenu, u svom razvojnom luku od 9. do 11. stoljeća uglavnom očituje jedinstvo sadržaja i forme te dugo ne mijenja svoj “lik”. Na izmaku 11. i s nastupom 12. stoljeća, počinje pokazivati različitosti u daljem razvoju. Tome je jedan od uzroka i postupno širenje glagoljice iz sjevernojadranskog-kvarnerskog područja, ali i utjecaji glagoljske i ćirilčke pismenosti što su dolazili iz jugoistočnih oblasti, točnije iz ranosrednjovjekovnog humsko-duklijanskog kulturnog kruga u ranoj fazi njegova razvitka do 12. stoljeća.¹¹⁵

7. Knin je tada samo formalno središte države, politički odvojen od ostalih hrvatskih krajeva, zajedno s hrvatskim biskupom i benediktinskom opatijom Sv. Bartolomeja. Iako će i dalje predstavljati relativno utjecajno središte, poput kakve spone između dvora, hrvatskog-dvorskog biskupa i velikaša, taj nekoć jaki kraljevski samostan, s vremenom ipak osiromašuje. Jamačno zapada u sve veću ovisnost gubitkom prava i zaštite koju su mu dotad davali hrvatski kraljevi. Ostao je manje-više prepušten sam sebi, dok ga ugarski kralj Gejza II. nije darovao splitskom nadbiskupu, 1158. godine, a potom i službeno predao na crkvenom saboru u Splitu, 1185. godine.¹¹⁶ Štoviše, nakon Zvonimira i dotadašnje opće, gospodarske i društvene “konjunktura”¹¹⁷ koja je nesumnjivo iscrpila *aerarium regium*, znatno slabi i sam dotok novca u kraljevsku blagajnu, a očito i u tadašnju samostansku “*cameru*”. Najvjerojatnije je, u tako nepovoljnim okolnostima, samostanski

¹¹⁴ N. JAKŠIĆ, *usp. bilj.* 108; V. DELONGA, *Latinski spomenici...*, 333-345.

¹¹⁵ Usp. B. FUČIĆ, *Granična područja glagoljice i ćirilice*, BZ, 15, Supetar, 1987., 17-28; N. BUDAČ, *Prilog valorizaciji humsko-duklijanskog kulturnog područja u prvim fazama njegova razvitka*, SHP, III., sv. 16, Split, 1986., 128-129; ISTI, *Prva stoljeća...*, 92, 97.

¹¹⁶ T. SMIČIKLAS, *Č D II.*, Zagreb, 1904., 87-88; 192-194. Usp. također F. SMI-LJANIĆ, *Kapitul...*, 220.

¹¹⁷ I. GOLDSTEIN, *Rani srednji vijek...*, 375-382.

opat bio primoran potražiti oslonac u lokalnim velmožama, pa mu u susret izlazi i sam tadašnji kninski župan - Ivan. On, dotadašnji vladarski posjed u Uzdolju, ili jedan njegov dio, prepušta kninskom samostanu Sv. Bartolomeja, odnosno tadašnjemu opatu Petru. Umjesto pergamenske listine na kojoj bi opširnim tekstom utvrdili prijenos vlasništva, odnosno pravni subjekti - župan i opat, taj čin bilježe na pročelnoj plohi kamenog arhitrava-nadvratnika.

Možda će i taj isti prag jednom poslije biti demontiran, pa kao i prvotni arhitrav oltarne ograde, tijekom kasnijih stoljeća ponovo poslužiti u neku novu svrhu (za zidove, potpornje, temelje, pragove...), možda čak kao građevinski materijal prigodom zahvata na crkvi Sv. Ivana u gotičko doba, o čemu svjedoči dokument iz 1458. godine.

Moguće je da se temeljitim arheološkim iskopavanjima sakralnog kompleksa Sv. Ivana, na današnjem groblju Sv. Luke u Uzdolju, uđe u trag arhitektonskoj cjelini kojoj je arhitrav pripadao, pa time nađe i novi arheološki dokaz koji će upotpuniti ovaj epigrafički sadržaj.

The Inscription of župan Ivan from Uzdolje near Knin

It is an indisputable fact that inscriptions carved in stone, because of their authenticity, are a fundamental source on the basis of which many questions can be researched from the complex problems of early Croatian mediaeval studies. In this sense the inscription carved on a pre-Romanesque architrave discovered in September 1995 in the hamlet of Čenići in the village of Uzdolje not far from Knin, in the area of the mediaeval archaeological complex at the cemetery of St Luke, represents a significant new acquisition to early Croatian epigraphy, and particularly early Croatian anthroponomy.

This inscription contains important onomastic novelties in terms of Croatian anthroponomy because of the first appearance of the distinctly Croatian first name of Ivan in any known manuscript and epigraphic sources from the period of the early Middle Ages in Croatia. In addition to being significant for specific linguistic study of early mediaeval anthroponomy, the inscription is important on several points, as it actualizes a broad spectrum of questions and themes from mediaeval Croatian history at the transition from the 11th to the 12th centuries, at the meeting point of the Trpimir and Arpad dynasties.

The inscription mentions individuals of high social ranking and eminence in the Croatia of that period: the župan (prefect or count) of Knin, Ivan, who appeared in the role of donor, and the Abbot Peter (Petrus), the head of the monastery of St Bartholomew in Knin.

The site where the inscription was discovered is one of the most important sites of mediaeval Croatian archaeology, and it was exactly an inscription on a pre-Romanesque altar screen from the Church of St John, with the name of Prince Muncimir from 895, that acquired for it the leading position in the monumental corpus of earlier Croatian epigraphy and sculpture.

In Uzdolje, which to the present day has preserved its old mediaeval name (Uzdolia, Vsdolye, Ozdolya), was located the estate (villa) of the Trpimir dynasty princes in the županija (territorial district approximately equivalent to county) of Knin, with the Church of St John (Sancti Johannis de Vsdoglie) as the family royal endowment, which the rulers took care of and made improvements to in the capacity of ktitors. One marked trace of such activity on the part of the ruling house is represented by Muncimir's donation from 895, marked on the stone of a well sculpted pre-Romanesque septum, crafted in an exceptionally skilled manner in one of the workshops of the city of Split. However, in the final phase of the pre-Romanesque style, and in an atmosphere of ever increasing feudalization of society during the second half of the 11th century, the personal attention of the kings of the ruling house gradually diminished. Adaptations to the interior and exterior of the ecclesiastic complex at Uzdolje, which can also be traced through epigraphic data, acquired an increasingly rustic, local component the closer the turn of the century approached, particularly in relation to the earlier artistic and epigraphic achievements in the classical pre-Romanesque phase, i.e. the 9th and 10th centuries. Just such final changes in the process of development in mediaeval Uzdolje, as a segment of the total state in which Croatian society was locat-

ed prior to the final end of rule by kings of the domestic dynasty, are lucidly reflected in this recently discovered and analyzed inscription from Uzdoľje.

We will attempt in conclusion to unite all observations to the present created on the basis of former analyses of the epigraphic text; first with several final comments about the inscription itself, and subsequently with a short survey of the circumstances and conditions under which this epigraphic monument could have been created.

The inscription on the architrave with pre-Romanesque stylistic characteristics of the 9th and 10th centuries is an epigraphic palimpsest, in which can be recognized the traces of a destroyed original (earlier) inscription with the fragmentary words VIRGIN(inis?; ni?, ... etc.), and the later, subsequently carved text which occupies almost the entire length of this reworked architrave and reads: IVAN IVPANVS ABATI PETRI IVPANVS ABIRIT. This is an inscription noting the deed of gift granted by the Knin župan Ivan to Peter, the abbot of the Monastery of St Bartholomew at Kapitul, an estate in Uzdoľje.

1) The artistic components (wave-like designs) and functional elements of the architrave (grooves, channels), as well as the modest traces of an earlier text, convincingly bear witness to a double use of the architrave beam, as well as the period of the creation of the later inscription, i.e. the text of the donation by župan Ivan to the monastery abbot Peter. The carving of the later inscription occurred in the period after the altar screen was dismantled from some church, where the architrave had until then been a composite part of a trabeation, composed in the 9th-10th centuries. Considering that such a formal artistic role for architraves was unknown in the existing sculptural-epigraphic ensemble at Uzdoľje, and considering the fact that the pre-Romanesque architrave was subsequently adapted to the function of a lintel at one of the structures at Uzdoľje, we lean to the hypothesis that the architrave had been brought to this site from the nearby Biskupija, or rather Kapitul, i.e. one of the two mentioned sites in the Knin vicinity where such pre-Romanesque architraves have been confirmed. This could have occurred after 1078, which would be the period after the carving, or rather, the consecration of a new sculptural epigraphic ensemble, in the last major renovation of the basilica of Our Lady at Crkvina in Biskupija. It is just this relationship of two texts carved at different times on the architrave from Uzdoľje, of which the earlier, dated to the 9th-10th centuries by contemporary artistic decoration, offers a firm basis for concluding that the later text, secondarily carved on the reworked architrave, and reading: IVAN IVPANVS ABATI PETRI IVPANVS ABIRIT, is not later than the last quarter of the 11th century.

It should be remembered that the second half of the 11th century was the time when texts of dedicatory and donative character were more rarely carved on the altar screens of churches, and were mainly transferred to the facades, while in the interior of the churches, the same inscriptions were replaced by liturgical texts, or, as is even more common, the furnishings of the interior lengthily retained the appearance that they had in the pre-Romanesque

period. It can be hypothesized that on a similar occasion the described pre-Romanesque architrave found in Uzdolje had been removed from its original church (Our Lady in Biskupija; the monastery basilica at Kapitul), and after recarving it was transferred to another site, i.e. Uzdolje, where it served in a new function as a lintel. This tradition of placing donative inscriptions on the facade of ecclesiastic buildings will also be retained throughout the Middle Ages for Glagolitic and Cyrillic texts carved in stone.

2) Analysis has shown that the inscription mentioning župan Ivan and Abbot Peter, according to its contextual and linguistic characteristics, represents a specific form of endowment carved into stone. This is a record of a deed of gift with which župan Ivan, the royal state representative in the county of Knin, relinquished ownership and utilization of what had until then been the royal estate of the Trpimir dynasty at Uzdolje, the monastery of St Bartholomew. This was in fact a condensed and rustically formed donative "deed" installing Abbot Peter at the Uzdolje estate, evidently after changes had occurred in ownership of this same estate. In other words, this would be an official acknowledgment in stone confirming the donation by the župan of Knin to the Monastery of St Bartholomew at Kapitul in Knin, with an epigraphically formed *cartula donationis ac confirmationis*, with the intention of validly replacing some similar confirmation about the donation written on parchment. It is suggested that the event registered on the inscription occurred just before the very end of the 11th century, more exactly in the period following Zvonimir's death, when the socio-political conditions in the state caused what had been sections of royal estates with their accompanying land, settlements, and churches (royal family chapels), to be left increasingly to the care of local lords. In contrast to the form up to this date of donative records in stone about private donations and dedications of the Croatian prefects and counts, which in the 9th and 10th century were created in the framework of the private estates of these lords, such a form of donative text had not been registered in the corpus of Latin Croatian epigraphy (of the 9th to 11th centuries) until the discovery of the inscription from Uzdolje.

3) The linguistic analysis of the epigraphic content has shown that there was a specific formal-linguistic and contextual structure of the donative inscription in which a rustification of the linguistic style is apparent, as well as a fragmented syntax, which was close to the "common speech" of the earliest inscriptions with Croatian linguistic traits, i.e. texts in Glagolitic created at the end of the 11th century and in the first half of the 12th. In terms of the words, the inscription displays firm elements of continuity with similar texts in the corpus of early Croatian Latin epigraphy, but also certain suggestions of a coming style in the composition of texts on inscriptions with Croatian linguistic provenience. Viewed from this perspective, the described inscription from Uzdolje is an accurate reflection of the final stage in the total development of early Croatian epigraphy, as can be traced from its first true beginnings around the mid 9th century to its end in the first years of the 12th century. As such, it undoubtedly bears witness to a tendency to rustification in Croatian Latin epigraphy, mostly after its quali-

tative apogee (the so-called court epigraphy) in the period of the Krešimir dynasty, and particularly during the reign of King Zvonimir. The latter traits are still exhibited sporadically on the inscriptions of the same, court circles, in the capitol of Knin (the inscription from the Church of St Stephen), and in the coastal area (the inscription of the royal courtier Ljubimir), as well as in the inscriptions created in the leading urban royal abbeys of that period (the inscription of Vekenega in Zadar), but this was also to be the mark of the commencing new epoch of the Arp'd dynasty in the mediaeval Latin epigraphy of Croatia and Dalmatia.

4) The anthroponomic congruity with Croatian nomenclature in Latin diplomatic texts of the second half and end of the 11th century is one of the fundamental points of support for dating the inscription about the district governor's donation to the very end of the 11th century or the transitional period from the 11th to the 12th century. Arguments for such a chronological determination are offered by data about the Croaticized Latin names from the circle of Christian saints' names in preserved early mediaeval manuscript texts, with a particular accent on anthroponomic examples from the period between the seventh and eighth decades of the 11th century. This is simultaneously the *terminus ante quem non* for the appearance of the phonetically and orthographically pure form of the Croatian Christian name Ivan, which is borne in this onomastic formula by the župan of Knin mentioned on the inscription from Uzdoľje. The appearance of this anthroponym (Ivan) is in any case a step further in the development of the Croatian nominal forms taken from the circle of the Christian anthroponomy of saints in relation to the partially Croaticized forms or Latin phonetic-orthographic translated forms (Iuanus) that are recorded in documents in the period from the seventh to the last decade of the 11th century. From the previous observations, it is concluded that the inscription from Uzdoľje bearing the names of the župan Ivan and the abbot Peter belonged to the very end of the 11th century.

5) An inscription is never created abstractly, beyond its time and space, but is rather always tied to social currents. Thus this recently discovered inscription from Uzdoľje can throw new light on certain characteristic phenomena in Croatia in the mature years of the early Middle Ages, representing an authentic supplement to manuscript texts and the historiographic conclusions to the present.

It is known that with the penetration of feudalism in the 11th century, the social development of Croatia took another path. While the feudal relations were strengthened from the period of the Krešimir dynasty, and particularly from the reign of Zvonimir, the royal authority gradually was weakened, and the stratum of local lords - district governors arose. Other than carrying out the function of governing a territorial unit - the županija, the prefects or counts transformed this power into an inherited function, so that in the period we are considering, they can already be considered as members of a local aristocracy. It was probably in this capacity, as a local nobleman, that the Knin aristocrat - župan Ivan appeared, presented in the role of donor on the inscription from Uzdoľje.

The ruler elevated the stratum of his district governors and supporters primarily by granting them land, but also the right to administer the land of their clan. On the estates that had once belonged to them as the Croatian rulers, whether as a family heritage or perhaps as state property inherited with the crown, the members of the Trpimir dynasty left behind their "sites", an example of which is the estate-villa in early mediaeval Uzdoľje. From the mid 11th century, after rulers such as Krešimir began increasingly to withdraw to the coastal region, and particularly when Zvonimir, earlier the ban of Slavonia, began to ignore this traditional "place" of the Trpimirs, whose continuity after Zvonimir's death could no longer be restituted, such a state contributed to the phenomenon that responsibility for the sites of the Croatian ruling house was increasingly shouldered by the nobles - župans in the areas under their authority.

This was seemingly also the case with the royal estate at Uzdoľje, which even during the reigns of Krešimir and Zvonimir could have already been taken care of by the prefects of Knin, as the authorized state representatives. Everything indicates that the inscription from Uzdoľje records a royal official, in this case the župan Ivan, who even during the reign of the Croatian dynasty took care of the royal estates and endowments, and with time was in the position to himself donate these same material goods, which as an authorized state representative he implemented in the territory and at the places over which he had administrative jurisdiction.

6) The socio-political disintegration that took hold of Croatia after the death of Zvonimir in 1088/89, was necessarily reflected both in terms of territorial division and the entire life of the monastic communities. This could also be sensed in the reduced scale of architectural activities, and artistic and epigraphic production in comparison to the period of the major architectural and sculptural activities during the reigns of Krešimir and Zvonimir, in Knin and Biskupija. The described inscription, recently discovered in Uzdoľje not far from Knin, is certainly a mirror projection of such a state.

It is a fact that the social and political situation in a state will effect the medium of written communication of the time. Latin, as the official language of the Croatian rulers and the western Church, was an active factor in the public and cultural life of Croatia throughout the entire early mediaeval period. This language, with which documents and stone inscriptions were written, in its evolutionary arch from the 9th to the 11th century mainly displayed a uniformity of content and form, and for a long time it did not change its "appearance". At the end of the 11th century and the beginning of the 12th, as a result of the weakening of the central government and feudal divisions, differences began to appear in the further developmental orientation, one reason for this being the gradual spread of the Glagolitic alphabet and Slavic religious services from their center in the northern Adriatic to the other Croatian regions that had previously been included in the range of the Latin alphabet and liturgy.

7) Knin was then only formally the center of the state, politically separated from the other Croatian areas, together with the Croatian bishops and the Benedictine abbot of St Bartholomew's. Although for a certain period it was still to represent a relatively influential center, some kind of connection between the court, the Croatian-court bishop, and the nobles, with time this once powerful royal monastery nonetheless became impoverished. Certainly it fell into even greater dependence with the loss of the rights and protection granted to it earlier by the Croatian kings, remaining more or less left to itself, until in 1158 the Hungarian King Geza II first donated it, and subsequently officially granted it to the Archdiocese of Split at the Church Council in Split in 1185. After Zvonimir and what had until then been a general economic and social "alliance", which had undoubtedly depleted the *aerarium regium*, the flow of funds into the royal treasury declined considerably, as did that into the monasterial "camera". It is most likely that in such adverse conditions, the abbot of the monastery had been forced to search for support among the local magnates, and this need was met by the Knin župan of the period - named Ivan.

Thus, in the social atmosphere at the transition between the epochs of the native Trpimir dynasty and the Hungarian-Croatian Arpad dynasty, the direct care of the central government for the monastery and its upkeep would have ceased, but some eighty years would still have remained until its consignment to the Split church. At that point the župan of Knin, Ivan, as mentioned in the inscription, was in a situation where he could grant the former royal estate at the villa of Uzdolje, or even a part of it, to the Monastery of St Bartholomew in Knin, or rather to its abbot Peter.

In place of the title deed on parchment, which would confirm the conveyance of ownership, and the relationships between the legal subjects — the župan and the abbot, this act was recorded on the front surface of a stone lintel. For this, they utilized an older pre-Romanesque architrave, which was perhaps brought to Uzdolje from the basilica at the royal villa in Biskupija or from the monasterial complex at Kapitul. Recarved and with a new text about this endowment, it was immured into one of the buildings, perhaps a church or some structure adapted then in the center of the newly acquired monasterial estate.

Perhaps this same lintel was later dismantled, and like the original altar screen architrave, during later centuries it was again to serve some new purpose (for walls, support, foundations, doorways), perhaps even as construction material during some adaptations to the Church of St John in the Gothic period, as is known from a document from 1458.

It is possible that thorough archaeological excavations of the religious complex of St John, at the present day cemetery of St Luke in Uzdolje, would result in traces of the architectural unit to which the architrave belonged, with this supplying new archaeological evidence to supplement the epigraphic content.